

КОМИТЕТ НА РОМСКИТЕ ОБЩЕСТВЕНИ СЪВЕТИ

„РОМ РОМЕСА”

София, България, <https://www.facebook.com/romromesa/>, e-mail: prik@abv.bg, тел: 0886369363

ИЗВЪНРЕДЕН КРИЗИСЕН ДОКЛАД ЗА ПОЛОЖЕНИЕТО НА РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ /2012 г.-2020 г./

(2019 г.)

Съдържание

1. Резюме	3 стр.
2. Защо е необходим този доклад ?	7 стр.
3. Нацизмът и ромите	9 стр.
4. Ромската идентичност	10 стр.
5. Политики към ромите	22 стр.
6. Дискриминация	30 стр.
7. Какво казва Европейската комисия за България ?	42 стр.
8. Неслучващите се политики за ромите в българските общини	48 стр.
9. Медийно присъствие на ромите	52 стр.
10. Изводи	58 стр.
11. Решения	60 стр.
12. А какво е нужно да се направи на всяко ниво ?	62 стр.
13. Библиография	65 стр.

РЕЗЮМЕ

ОБХВАТ НА ИЗВЪНРЕДНИЯ КРИЗИСЕН ДОКЛАД

Същността да говорим, за преодоляване на “ромския проблем” се корени в общата позиция на държавите членки на Европейския съюз, че това са етнически уязвима група от европейски граждани системно подложена на различни форми на дискриминация.

След падането на комунизма и още повече след присъединяването на държави от Централна и Източна Европа към Европейския съюз много роми се установиха в други държави-членки в търсене на по-добри условия на живот. Независимо от това според данни на мрежата от национални координационни центрове RAXEN¹ към Агенцията на Европейския съюз за основните права, голяма част от ромите продължават да са обект на расизъм, дискриминация и социално изключване.

Националните правителства в държавите членки, в това число и България, акумулираха огромни средства по програми за ромското включване и по настояще се реализира програмата 2012-2020 г., по която е крайно нужно да се проведе обществен мониторинг на постигнатите цели, чрез разплатените средства към общини и организации в неправителствения сектор.

Цел на този извънреден доклад е също така липсата на каквито и да е устойчиви модели на ромска интеграция в социалния, обществен, културния и образователен живот на България, както и ниските индикатори на устойчивост на вече реализираните програми проекти от страна на институциите и неправителствения сектор, работещ по проблемите на ромите.

Ситуацията на *крайно противопоставяне* е основание да се предприемат действия към изследване от страна на Комитета на ромските обществени съвети „Рома роменса” и изготвяне на този кризисен извънреден доклад. В тази връзка КРОС „РОМА РОМЕНСА” си поставя за цел да разгледа детайлно въпроса и да възложи проучване на „Института за изследване на поведенческите модели на хора, институции и общности в кризисни ситуации“ към Академията за иновации и развитие. Целта е да установи до каква степен се зачита, защитава и изпълнява правото на свободно движение и пребиваване на граждани на ЕС от ромски произход² в определени държави-членки на Европейския съюз.³ До каква степен се осъществяват на практика стотиците реализирани проекти за ромска интеграция, базирани на заложените индикатори, за включване на децата в училище, за преодоляване на изолацията от пазара на труда, за „модерното робство”, безправията на ромските жени и тяхната експлоатация, сексуално и насилието на жени и деца. Изследването ще си постави за цел формирането на моментна снимка на възможността държавни и общински служби да отговорят реално на кризи в обществото свързани с директна агресия, противопоставяне и дискриминация.

¹ От 2000 г. насам националните координационни центрове (НКЦ) на RAXEN във всички държави-членки на ЕС събират данни по въпроси, свързани с расизма, ксенофобията и други прояви на нетолериране. НКЦ са организации, с които FRA е договорила предоставянето на информационни материали за нейните сравнителни анализи чрез различни инструменти за докладване. Допълнителна информация има на: http://fra.europa.eu/fraWebsite/research/raxen/raxen_en.htm (27.11.2009 г.).

² Проучването обхваща единствено гражданина ЕС от ромски произход. В текстатe са наричани също „роми“.

³ Проучването е проведено в пет приемащи държави — Франция, Финландия, Италия, Испания и Обединеното кралство, характеризиращи се с широк и контрастиращо разнообразие от особености, които дават широка представа за опитана ромите граждани на ЕС, живеещи в различни от родните им държави-членки.

Настоящият доклад се базира на т.нар. desk research проучване. Стъпва върху съвместното действие относно свободата на движение и миграция на ромите, иницирано през 2008 г. от FRA, което дава основните насоки на миграцията на ромите в Европа, службата на комисаря на Съвета на Европа по правата на човека и Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ). Като доразвива наблюдението си над ситуационните реалности в прякото реализиране на законовите модели утвърдени от европейското законодателство, които би следвало да са мултиплицирани в националното законодателство и осигуряващи реални резултати с ромското включване, този доклад иска да покаже дали досегашната формула за провеждането на държавната политика за ромите е работеща в услуга на българските и европейски данъкоплатци. Правото на граждани на ЕС и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на Европейския съюз е централна част от проекта за европейска интеграция. Според последния доклад на Евробарометър от септември 2009 г., на въпроса „Какво означава ЕС?“ 42 процента от европейците отговарят, че ЕС преди всичко означава „свобода да се пътува, учи и работи където и да е в ЕС“⁴. Това право се съдържа в член 18 от Договора за създаване на Европейската общност, който е установен по-конкретно чрез Директива 2004/38/ЕО, т.нар. „Директива за свободно движение“, целяща да насърчава гражданите на Европейския съюз да упражняват правото си на свободно движение и пребиваване в рамките на държавите-членки, както и да сведе до минимум административните процедури, да определи ясно категориите от членове на семейството, за които е в сила директивата, и да ограничи обхвата на отказите за влизане в страната и на преустановяването на правото на пребиваване.

Още в началото следва да се отбележи, че това право не е абсолютно: „Гражданите на ЕС имат право да пребивават в приемащата държава членка, ако упражняват в нея икономическа дейност. Граждани на ЕС, които са студенти или неупражняват икономическа дейност, трябва да имат достатъчни средства за себе си и за членовете на семействата си, за да не бъдат в тежест на системата за социално подпомагане на приемащата държава-членка по време на периода на пребиваване и да имат пълна здравна осигуровка“⁵.

ПРИВЛИЧАЩИ И ОТБЪЛЪСКВАЩИ ФАКТОРИ

Проучването показва, че бедността и расизмът са основните фактори, „принуждаващи“ ромите да напуснат държавата на произхода си, като бедността е преобладаващият фактор, посочен от интервюираните роми. Определящ аспект на опита с бедността в държавите на произход е безработицата, но сегрегацията и чувството на непринадлежност“ също са ключови отблъскващи фактори. В националните държави се наблюдава вътрешна миграция, преселване в населени места където кметовете използват ромското население за изборни вмешателства и това конфронтира местните уседнали групи от ромски граждани. Битовата престъпност се приписва на база етнически характер, настройва се населението срещу ромите. Просия, кражби, измами се приписват в генотипа на ромите и дори се превръщат в основна медийна кампания. Всеки случай на криминален инцидент се представя в медийното пространство като зрителят е информиран първо за етническия произход на извършителя, което първо настройва останалата част от населението срещу ромите, а от друга страната се използва доста „ефективно“ от политическия елит за изборни цели и акумулиране на антиромски вот.

⁴ ЕВРОБАРОМЕТЪР 71 (2009) *Общественото мнение в Европейския съюз*, достъпен на: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb71/eb71_std_part1.pdf (25.10.2009 г.).

⁵ Насоки на Комисията за по-добро транспониране на директивата, COM (2009) 313/4, стр. 8, достъпни на: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0313:FIN:EN:PDF> (29.10.2009 г.).

Сред факторите, които „привличат“ ромите към определени приемащи страни, са очакваните перспективи за намиране на работа и подобряване стандарта на живот. Както отговорите показват обаче, тези стремежи могат да са свързани с „розови“ представи за един по-добър живот в приемащите страни. Проучването установи, че съществува тенденция към миграция на ромите предимно от определени райони в страните на произход. Показателен е примера за бърза, почти мигновена интеграция в добре функциониращите социални системи на Германия, Австрия, Испания, Белгия и Франция и нулевите почти 30 годишни усилия за ромска интеграция в България. Това е един от принципните репери на доклада визирайки само последния период на отчитане на социална инвестиции в ромския проблем – програмата 2010-2020 год.

Достъп до работни места

Според участниците в проучването житейският опит на ромите в приемащите държави-членки на ЕС се различава значително и зависи до голяма степен от подкрепата, която получават. Някои държави-членки и местни органи оказват голяма подкрепа като насърчават достъпа до пазара на труда и улесняват ромите по отношение на техните специфични нужди; други държави показват явен интерес да ги изведат от своята територия и да разубедят евентуално други роми от намерението им да се преместят там. Както може да се очаква, опитът по отношение на възможностите за заетост, както и по отношение на жилищното настаняване, здравеопазването, образованието и социалното благосъстояние, също се различава значително. Заетостта засяга в критична степен всички останали области на обществения живот: ако ромите могат да си осигурят работни места в официалната икономика, те ще имат по-добра възможност да се възползват от други услуги и по-специално от подходящи жилища. Напредъкът в тази посока не е лесен и все още съществуват множество пречки пред постигане на приобщаване и равенство, в това число широко разпространен антиромски расизъм и дискриминация. В тази връзка обаче, гражданството на ЕС предлага сериозна перспектива за *процес на приобщаване*. От друга страна, както отбелязаха респондентите, тези от тях, които не могат да си осигурят заетост в официалната икономика, се сблъскват с редица препятствия и поради това невинаги са в състояние да отговорят на изискванията за упражняване правото на пребиваване в други държави-членки.

Регистрация на пребиваване

Редица проучвания показват, че много роми граждани на ЕС не са могли да регистрират пребиваването си в приемащата държава, където това е необходимо, поради сложните процедури и неправилното прилагане на изискванията на Директивата за свободно движение от страна на националните органи. Това води до „ефект на доминото“ по отношение на упражняването на основни граждански, политически, икономически и социални права, като например правото да се гласува в избори на местно и европейско ниво, правото на достъп до националните системи на здравеопазването, до обществени жилища и др. Това е характерно и за националните държави, като България където много роми нямат достъп до лична карта, нямат регистрация, поради незаконните им къщи нямат постоянен адрес и други фактори, които на практика ги изключват от пазара на труда, от социалните помощи и от здравни грижи. Едно мащабно изследване на FRA7 показва европейските нагласи преди новия програмен период за ромско европейско финансиране.

Работа в сивата икономика

Икономическата активност в сивата икономика и други доходоносни дейности, като например просенето, са често явление сред ромите. Обстойните доказателства за участие в просене и неофициална икономическа дейност пораждаат сериозни въпроси. Първо, до каква степен ромите действително желаят да се занимават с такива дейности и да прибягват до тях като начин на

оцеляване, и второ, каква би следвало да е реакцията на органите, особено като се има предвид, че тези дейности очевидно представляват единственият източник на средства за препитание. Много от просещите роми биха предпочели да са наети на работа, тъй като в повечето приемащи страни просенето се счита за „отклоняващо се“ поведение и понякога и в някои форми е незаконно. Относно ромското присъствие своето негативно отношение към този аспект на ромската активност безделие, просия, кражби се превръща в опорна тенденция за насаждане на омраза, стереотип и преследване, обществото обръща все по-малко внимание на пречките пред достъпа до официална заетост, като например ниското равнище на образование и умения вследствие на продължилата векове дискриминация и липсата на езикови умения.

Политики и мерки

Данните от кризисния доклад разкриват малко примери за конкретна стратегия или мерки, предприети от обществените органи с цел интегриране на ромите граждани на ЕС от други държави-членки, което свидетелства за общата липса на политики и мерки за повишаване на осведомеността на населението и насърчаване на свободното движение и пребиваване, както е предвидено в член 34 от Директивата за свободно движение⁶.

Наблюдава се също тенденция към разработване на един по-общ „отговор на ромите“, който обхваща ромските граждани на съответната държава, ромските граждани на други държави от ЕС и ромските граждани на трети държави. Този подход може да има както положително, така и отрицателно въздействие в зависимост от контекста. Например интегрирането на ромите като глобална политика, катастрофирала в националните рамки на тези програми. Изключителния формализъм, бюрократичното отчитане на средства, при липса на резултати, характерното обгрижване на „подходящите“ НПО води до изкривяване на резултатите във все по-дълбока криза в обществените отношения. Вече не се купува ромски вот, вече има партии които градят политиката си на ромското отрицание въобще като етническа група, т.е. прибягва се до методите на Циганския Холокост, малко известен и за самата следвоенна Европа.

Основните отговори, които дава извънредния кризисен доклад се свеждат до пречупен диалог, до липса на държавни механизми да гарантират живота, здравето и имуществото на ромите европейски граждани и причастни към националните държави равноправни хора. Тенденцията е отрицателна и за изграждането на добри практики, защото похарчените средства от националните и европейски фондове не са довели до реализация дори на скромните предвидени индикатори в проектите. Нуждата от спешен мониторинг на действителното състояние на обществения, държавен и публичен инструментариум да решава проблеми в криза на взаимното доверие е тревожна тенденция водеща до пряко нарушаване на европейското законодателство, хартата за правата на човека и договора за присъединяване на България в ЕС.

⁶ В своя доклад относно прилагането на Директивата за свободно движение Европейският парламент призовава Комисията „да увеличи финансовите средства и да създаде специален бюджетен ред за подпомагане на национални и местни проекти, насочени към интегрирането на граждани на Европейския съюз и членове на техните семейства, както е определено в членове 2 и 3 от Директива 2004/38/ЕО, пребиваващи в друга държава-членка“. Вж. докладна ЕП А6-0186/2009 от 23.3.2009 г., до сте пен на: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A62009-0186+0+DOC+WORD+V0//EN> (2.11.2009 г.).

ЗАЩО Е НЕОБХОДИМ ТОЗИ ДОКЛОД ?

Пред прага на 2020 г., по данни на НСИ на Р България за третото тримесечие на 2018 г. нивото на безработицата сред населението на възраст от 15 до 34 години е 19,1 %, което прави 62 900 души. При ромите, особено младите на възраст 18 - 29 години, картината е коренно различна. По данни на Европейската агенция за фундаментални права (FRA) от 38 % до 41 % от анкетираните роми заявяват, че са били дискриминирани през последните пет години, когато са търсели работа.

Наред с това, България е изправена и пред друго предизвикателство, свързано с демографската картина. Още през 2013 г. Световна банка констатира, че намаляването на населението в трудоспособна възраст в България е едно от най - резките в света. Банката посочва още и че значителен потенциал за справяне с демографския проблем се крие в повишаването на коефициента на икономическа активност на групите с по - слабо участие, като например младите хора (и по - специално ромите) и по - възрастните. Младите и често нискоквалифицирани лица от ромски произход са все по – голям източник за участници на пазара на труда. Ромите вече осигуряват от 9 до 19 % от новите работници и техният дял вероятно значително ще се увеличава (de Laat и Bodewig, 2011 г.; Световна банка, 2013 г.-а). Премахването на ограниченията за участието на ромите и за тяхната пригодност за заетост и подготовката им за успешна реализация на пазара на труда може да помогне за смекчаване на натиска на текущата демографска промяна.

В отчета си за 2017 г. по изпълнение на Актуализираната Национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България (2012-2030 г.), Министерството на труда и социалната политика описва демографската картина, дефицитите и алармира за промененият и променящ се профил на работната сила на пазара на труда в резултат на демографските дисбаланси и застаряването на населението, което изисква спешен и неотложен преглед, и когато се налага -промяна и адаптиране на всички мерки и програми към новата ситуация⁷.

Статистиката и демографията са два много важни елемента, над които е време да се замислим сериозно, а не просто да пишем едни числа и търсим решаването на проблема със заетостта като внасяме работници отвън, при условие, че официалната българска институция, занимаваща се с политиката на заетост ясно и категорично алармира за променящата се среда с работната сила в страната.

През последните 30 години преекспонирането на темата с ромската интеграция, ромските политики, ромските права и т.н. и липсата на работещи комуникационна стратегия и план сформираха страховете, които пречат съществено на междуетническото нормално общуване днес. Непоносимостта един към друг се превръща норма на поведение. До скоро политическите партии търсеха ромските гласове, за да си решат изборите. Днес те търсят гласовете на онези хора, които мразят ромите.

Диалогът между страните вече е лукс!

Едната страна скандира:

- Циганите са безбожни и лоши хора
- Не на циганизацията на държавата

⁷https://www.mlsp.government.bg/ckfinder/userfiles/files/politiki/demografaska%20politika/otcheti%20i%20planove/3_Demography_report_2017_.pdf

- Ромите не се подчиняват на никакви правила и др.

Другата страна отвръща:

- Не слагайте всички роми под общ знаменател
- Улицата ли ще раздава правосъдието в държавата
- Българите са расисти и фашисти и др.

Практиката показва, че ромската интеграция е въпрос на адхок действия. Гърмен (2015), Асеновград (2017), Русе (2018), Войводиново, Габрово, Филиповци, Кърнаре (2019) показват едно: че е натрупано напрежение в обществото по отношение на ромския етнос, за което медиите също носят отговорност. Въпреки това, обаче, трябва да отбележим, че не всички роми са мързеливи, както не всички политици и журналисти са безотговорни.

Жандармерия и фадроми премахват незаконни постройки за пореден път. И сигурно пак, след два-три месеца, навесите и другите "временни" постройки ще цъфнат на същите или на близки места. А ромската тема ще е неудобна, непривлекателна и нежелана. И знаете ли защо? Защото сме част от голямата имитация на решаването на тези тежки проблеми. Митът, че ако бутнем 50 къщи тук ще решим проблема е все едно да лекуваме пневмония с аналгин. Системите в държавата ни са абдикирали от гетата!

Въпреки емоцията, която прозира в думите, ние всички трябва да се ръководим от принципа на Върховенството на закона и да гарантираме правата, свободата и сигурността на всички граждани чрез правосъдие, а не чрез саморазправа. Ние, ромите, не подкрепяме престъпността на нито едно ниво.

Искаме или не картината ни показва, че е настъпило времето наистина да съберем действителни сили и ресурси и да осигурим сигурността на отделните граждани. Следователно и националната ни сигурност и то не само в на ниво национална държава, а и в европейски мащаб.

НАЦИЗМЪТ И РОМИТЕ

Ние, ромите сме в Европа от 700 години. Но в нацистка Германия синтите и ромите са били изолирани, насилствено стерилизирани или направо убивани. Дълго време след 1945 се отричаше, че ромите са били преследвани.

В името на науката, медицинската сестра Ева Юстин научава романес, за да спечели доверието на ромите. Като асистентка на расисткия изследовател Роберт Ритер тя обикаля цялата страна, за да снима биометрични данни за хора от малцинствата. Регистрацията им като цигани или от цигански произход става предпоставка за геноцида срещу това малцинство. Проучвани са родословните им дървета и кръщелните им свидетелства.

Към края на 1930-те години на много места започват да изолират ромските семейства в лагери. Тези места са били опасвани с огради от бодлива тел и са били охранявани от водачи с кучета. Никой не е имал право да напуска лагера. Домашните животни са били умъртвявани, а хората е трябвало да извършват принудителен труд. Мнозина са били насилствено стерилизирани.

През май 1940 г. ромски семейства са подкарани по улиците на Асперг към гарата, където са натоварени на влакови композиции и депортирани в окупираната от нацистите Полша. В сводката на криминалната полиция е записано: "Евакуацията премина гладко". Повечето депортирани са тръгвали на явна смърт - умирали са в трудовите лагери или в еврейските гета.

Нявсякъде, където нацистите са имали думата, синтите и ромите са били преследвани - затваряни в "цигански лагери" или в гета, депортирани и умъртвявани в лагерите за масово унищожение. Смята се, че по този начин са били избити към 500 000 синти и роми - разстреляни и умъртвени с газ. Много други умират от глад, болести, вследствие на медицински експерименти и всевъзможни насилия.

Ромите не дочакват освобождаването на Аушвиц. На 27 януари 1945 г., когато Червената армия стигнала до Аушвиц, в лагера войниците открили и много деца-затворници. Освобождаването обаче идва твърде късно за ромите: още през нощта срещу 3 август 1944 всички обитатели на "циганския лагер" били изпратени в газовите камери. На другата сутрин в бараките били открити две ромски деца. Тази "допълнителна пратка" също стигнала до газовите камери⁸

⁸ <https://www.dw.com/bg/%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D1%82-%D1%83%D0%B6%D0%B0%D1%81-%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4%D1%8A%D1%82-%D0%BD%D0%B0%D0%B4-%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%82%D0%B5/a-43736714>

РОМСКАТА ИДЕНТИЧНОСТ

РОМСКАТА ИДЕНТИЧНОСТ В УСЛОВИЯТА НА ЕТНИЧЕСКИТЕ ПРЕДРАЗСЪДЪЦИ

Идентичност и предразсъдъци

Ромската идентичност. Ромите и другите етнически групи

Параметри на отрицанието. Ние- и Те- образите – преди и сега

Ромите за другите

Идентичност и предразсъдъци

Във всяко мултикултурно общество общностните идентичности се градят в социален контекст, изпълнен с предразсъдъци, чиято сила има значение по отношение на всяка конкретна общност, на между общностните зависимости, на степените на свобода в обществото. Особено огромна е ролята им при формиране и промени на идентичността на общности, спрямо които негативизмът достига крайни форми, а националната държава е деструктурирана, аномична, градяща нови и трансформираща стари структури.

Анализът се основава на работно определение за общностна идентичност като устойчив познавателно-емоционален и ценностно-нормативен конструкт, центриран чрез съзнанието за принадлежност, т.е. чрез осмислянето и интериоризирането на определени материални и духовни символи, конкретизирани в колективно споделени ценности, норми, роли, цели, идеали, в които е отразен погледът към миналото, настоящето и бъдещето на основата на културно наследство, памет, отношение към другия. Идентичността е система от представи, чувства и стратегии, организирани за удържане цялостта, но също и регулатив, който мобилизира и прави възможни адаптивността, промените и развитието на цялото (Тап и Кодол 1988). Ако идентичността (Ташфел и Търнър 1984) е знанието за пребиваването на общностите в конкретни социални координати, т.е. осъзнаването на собственото социално място, както признаването и приемането му от значимите други, тя е и пребиваване в конкретни социални времеви параметри, които актуализират миналото чрез паметта, вписват го като специфицират настоящето и проектират бъдещия образ и място на общностите. Или ако перифразираме Чарлз Тейлър, това означава да знаем кои сме ние, което предполага, че знаем къде се ситуираме... (Тейлър 2004), т.е. да определим за нас и другите да определят за нас социално пространство с ясните характеристики на социалното време. Това означава, че е особено важно постигането на чувство за себегъждественост и непрекъснатост във времето и пространството, т.е. овсекидняване на общностните социокултурни матрици и преживяването им като ефективни за реализирането на решения, планове, стратегии, чрез вътреобщностно и междуобщностно взаимодействие.

Другите са най-същностният фактор при самоопределянето. Само и единствено в противопоставката с различните можем да очертаем фундаменталните характеристики на „Нас сега” и да се видим в бъдещето. Те са условие за пълноценното ни пребиваване в нашето пространство, за преминаване на тези граници, за да се погледнем отвън чрез тях и да се съизмерим. Само тогава ще знаем кои сме, къде са корените ни и къде отиваме. В този смисъл предразсъдъците са значими “процедури” в процеса на градене и функциониране на колективните идентичности, т.е. те имат конституиращо значение за идентичностите, чрез които се познаваме като „Ние”, оценяваме собствената общност и себе си като неин член. Или този феномен задава схематизма на общностното съществуване, в чиито граници се формират идентичностите.

Колкото и да се извежда толерантността на българското общество като водещ принцип в междуетническите отношения, колкото и да се говори за „български етнически модел”, което прави Р България образец в Балканския регион, каквито и примери от историческото минало да

се представят като аргументи за приемането на различните от българската етническа общност и недемонстриране на дискриминационни нагласи, не може да не се признае водещото негативно отношение към ромската общност и създаваната от него атмосфера, изпълнена с напрежение. Ромите са единствената общност, спрямо която функционират силни негативни нагласи. Периодично по различни поводи, провокирани от различни обстоятелства, те стигат до крайни форми и са почти еднакви по сила, интензивност и устойчивост при всички етнически общности, независимо дали са мнозинство или малцинства, т.е. ромите в еднаква степен са отхвърляни от всички, в еднаква степен са стигматизирани, в еднаква степен са сегрегирани. С други думи ромската общност живее в категорично конфронтационна среда и основното в нея е етническият предразсъдък спрямо тях.

В темата за етническите предразсъдъци е фокусирано не само научното и общественото внимание. Този социален феномен в голяма степен организира и структурира междуетническите отношения. Пътят към гражданското общество неминуемо минава през много препятствия и едни от тях са резултат на специфичното отношение към Другия, Различния, което се конкретизира в етническите предразсъдъци. Редуцирането им разширява пространството на толерантността, като същностна характеристика на гражданското общество и новите типове идентичности.

Етническите предразсъдъци по самата си смислова структура имплицират отношение към нещо друго, те са рефлексия по повод на външна за субекта реалност. Теоретичното им осмисляне въвежда, от една страна, външните за индивида фактори (социални, културни, групови норми, отношение между големите общности или отношения вътре в общността), а от друга – структурата на личността (нагласи, ценности, фрустрации и пр.) На тази база може да се разкрива генезисът им, същностната им природа, ролята им при скритите и явните конфликти, катализиращите или потискащи функции, в зависимост от качествена им специфика. Това, от своя страна, очертава границите на онова социално пространство, в което е възможно съвместното съществуване на различни етноси.

Най-първите определения на предразсъдъците безспорно тръгват от една онтология на интересубективността, защото е очевидно, че те не са качества на субекта сам по себе си, а са налични само при определен тип отношения. Центърът на Другите, които привличат вниманието, са техните знаци на етничност. Но предубежденията започват не в момента на идентификация на тези знаци, а когато погледът се насочи към смислите, които се актуализират в отнасящите се субекти. Това е латентният живот на предразсъдъците, които все още нямат обективации. Едва когато тези смисли се положат във външната социална статика, те добиват своя “завършен” вид и са готови за рационализация. Т.е. основният принцип на функционирането им е едната общност да възприема и формира отношението си към другата съобразно собствените ценности и норми.

Връзката между ромската идентичност и социалните предразсъдъци е комплексна. Това означава, че тя е динамична, ситуативна, разнопосочна и напрегната. Не може да се каже, че отрицателните предразсъдъци стабилизират ромската идентичност или пък че действат само деструктивно. Тук подходът трябва да бъде конкретен и индивидуализиран чрез разпластяване на взаимните междуетнически нагласи, атрибуции, приемане и отхвърляне.

Социалните предразсъдъци, независимо от това дали са положителни или отрицателни, са особена категория, която обединява и отразява важни страни от отношенията между хората. Промяната им е свързана не само със съществуването на “отвореност към другия”, но и с определено състояние на обществото и качеството на живот. Няма съмнение, че в общества в аномия отрицателните предразсъдъци се увеличават, общностите се затварят в себе си, в своя непосредствен битов и семеен кръг, формират се херметични кръгове на основата на специфичен общностен етнизъм. И обратно – в общество в “нормален режим на работа” се създава онази социална среда, в която комплекс от фактори (съпреживяване на другостта, толерантност, наличие на социален капитал като висока степен на доверие, на доброжелателност, на солидарност и т.н.) съдействат за практикуване на “живот-с-положителни-предразсъдъци”.

От спецификата на връзката идентичност-предразсъдъци зависи степента на близост между етническите общности, на възможността да бъдат заедно при формулиране на общи цели и да взимат общи решения, да знаят мястото си в социалния свят и да очертават близки бъдещи образи, т.е. къси и продуктивни или големи и деструктивни междуетнически дистанции. И, разбира се, да минимизират негативните елементи на Те-образите, да създават условия за ограничаване сферите на функциониране и намаляване на значението на предразсъдъците в обществото, да се минимизира готовността да обявяваш различия за враг и да се удържат константни форми на съществуване, а може би и разширяване на пространството на съвместно живеене. А и да се очертава все по-ясно тенденция към отхвърляне на стереотипизирани модели на междуетнически отношения и значими във всекидневния живот да стават все по-гъвкави, адаптивни, зависими от най-важните социални процеси на евроинтеграция и глобализация, т.е. все по-адекватни на променящия се свят.

Предразсъдъците във всеки конкретен социален контекст декодират по строго определен начин културата на ромската общност и в частност ромския образ. Това означава, че няма еднозначно разбиране в различните ситуации. Социалната анатомия, конфронтационните междуетнически настроения, бедността или богатството на обществото, степента на социална кохезия или различия създават възможности за различни интерпретации на ромското. Или казано с други думи предразсъдъците предлагат преференциален прочит на съответната етническа култура, в който има предварително зададен смисъл и той трябва да стигне до всеки член на обществото. В него има дори момент на “окуражаване”, т.е. ако случайно при определени индивиди се появи доза съмнение в съдържанието на определен културен елемент, предразсъдъкът го елиминира или поне минимизира и “отвежда” на заден план. А там, където някакво съдържание допуска многосмисловост, “ненужното” се изчиства и се оставя преднамереното. Или съдържанието става ясно и елементарно. Не би било трудно да се приеме, че всичко е тенденциозно, предварително зададено и с разбираеми послания.

Предразсъдъкът се превръща в инструмент за уеднаквяване на членовете на стигматизираната общност, на отношението на всички Други към нея, за определяне на степента на негативно и позитивно. Или той хомогенизира отношенията към нея, начина на оценяването ѝ в обществото, стойността ѝ, с което задава конкретното ѝ място в социума. По този начин се структурират публичните отношения, нагласи, настроения. Особено важно е, че предразсъдъкът определя образа на мнозинство и малцинство – основни характеристики, степен на интензивност при функционирането им в общественото пространство, значението им за социалната кохезия, за толерантността и пр., прави едни образи видими, а други невидими, едни социално активни, други пасивни, едни значими за социума, други маргинални, периферни. В този смисъл води до социален консенсус при определяне на ролята и ценността на общностите.

Той налага начинът на говорене за мнозинство и малцинства както в обществото, така и в медиите. И не случайно Европейският парламент в резолюцията си за положението на ромите в Европа специално подчертава, че “медиите също носят важна отговорност за прекратяването на промотирането на антиромски стереотипи”. Като се има предвид констатацията на Ван Дайк, че “доминантните медии в различна степен винаги са поддържали стереотипи и предразсъдъци за малцинствените групи.”⁹

⁹ European Parliament. European Parliament Resolution on the situation of the Roma in the European Union. In: European Parliament Official Website [online]. 28 apr. 2005. [cited 15 Nov. 2009]. Available from: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2005-0151+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN>

В този смисъл образите на ромите, степените на приемане и неприемане, ситуацияите, в които са готови за взаимодействие с различните, “силата” на разграничаването, ролята на дискриминирането определят съдържанието на идентичността с вариантите и променливите елементи, присъствието на етническото в нея, способността ѝ да се трансформира в съответствие с променящата се среда или да остане “твърда”, резистентна, фригидна. С други думи – спецификата на споменатите феномени определят характера на идентичностите.

Освен това предразсъдъците определят разстоянието между самоидентификацията и приписваната от другите идентификация в степеня, в която определят разликите между самоописанието и „Те”-описанието. Те могат да бъдат както пълно противопоставяне, така и по-“меки” форми на разграничаване.

Ромската идентичност. Ромите и другите етнически групи

Много сложни са процесите, свързани с идентичността на ромската общност. Това се дължи на спецификата на самата ромска идентичност, т.е. на чувството за принадлежност към многослоестата, сложно структурирана и йерархизирана ромска общност с много субгрупи. Тя е множествена идентичност, от една страна, и гранична, от друга, т.е. тя е едно цяло от принадлежности едновременно както към субгрупа, така и към ромската общност като цяло, от една страна, а, от друга, тя не е достигнала до състояние на цялост, консистентност, устойчивост. В същото време голяма част от общността е готова в определени ситуации да “отхвърли” изцяло ромската си идентичност и публично да обяви принадлежността си към друга престижна общност. (Едва ли свързаността с ромското е по-слабо и по-малко значимо за индивидуалния живот. Може да се предполага, че публичността при тази общност има по-различен смисъл, отколкото при другите – публичността е инструмент, средство, начин, доколкото в нея се представя предимно социално желателното.) Сложността при изследване и дефиниране на ромската идентичност произтича най-вече от факта, че на ромската етническа общност липсват онези атрибути, спрямо които по принцип се градят идентичностите. Почти всички те са външно приписвани, “вменявани” от другите, различните, от неромите, което допълнително увеличава значението на аморфността, дисперсността, множествеността, ризомността (Дельоз, Гатари 2009), т.е. децентрираността. И в този смисъл се появява пропукване между идентичността, формирана в ромски свят, и идентичността, конструирана от представители на мнозинство и роми. Тази общност заема особено място в българското общество, доколкото създава най-честите “микро” напрежения. За последните 20 години тя премина през различни състояния. В началото на 90-те години на ХХ в. сред ромското население се засилва тенденцията към турцизиране и формиране на антибългарски настроения, което означава не просто криза и предефиниране на етническата ѝ идентичност, а в много отношения граденето на нова. Това е период, в който в ромската общност настъпват радикални негативни социални промени. Причините са много и те водят до “потъването” ѝ, като я лишава от много възможности, от много ресурси и тя като че ли “изчезва” от социалния свят на българската национална държава.

През втората половина на 90-те години на ХХ в., на фона на “успокояването” на процесите на манифестирано етнодиференциране, започва преекспониране на ромската равнопоставеност и започва формирането на модерна позитивна ромска етническа идентичност – създаване на писмен ромски език, конструиране на ромска история със събития, участници, територии, градене на нов публичен ромски образ, реален (макар и частичен) достъп до властови ресурси и пр.

Това е времето, в което ромската общност формулира очакванията си за участие в управлението на различни нива, решаване на проблемите, свързани с безработица, здравеопазване, жилищна

политика и пр. Разбира се, вътре в общността продължават противопоставянията между политически партии, неправителствени организации, елити и противоречиви процеси на консолидация и дезинтеграция. Това означава, че общността все още търси мястото си в социалното пространство, конструира миналото и бъдещия си образ, формулира общи цели.

Началото на ХХІ в. е период на по-систематично и промислено градене на ромска етническа идентичност:

- различават и акцентират собствената уникалност;
- политическият, интелектуалният, икономическият и други елити припознават ромската общност като “своя”;
- различните подгрупи постигат в някаква степен еднакъв прочит на общностно споделена история;
- по-интензивно общността присъства в социалното пространство и става видима за другите;
- формира общо бъдеще – един от най-значимите индикатори за началото на съществуване на консистентна и адекватна идентичност.

Социалните дистанции и „Ние” и „Те” образите са социалните феномени, които “визуализират” предразсъдъците, правят възможно измерването им, влиянието и значението им за характера и развитостта на етническите отношения и обществото, за изграждането на стабилна и вътрешно непротиворечива ромска идентичност.

Понятието за общностна идентичност можем да го конкретизираме чрез твърдението, че тя се изгражда подобно на пъзел, като постепенно прибавяме валидните за българското общество междуетнически дистанции, „Ние” и „Те” образи за ромите, както и ромските Те-образи. Към тази сложна картина при добавянето на схематизмите на националната, етническата и културната ромска идентичност ще получим относително пълен разказ.

Обобщеното говорене за “отвореността” на ромската и “затвореността” на българската общности по отношение на различните, за големите дистанции между турската и останалите, за разликата между необходимите нормативни и реалните им поведенчески реакции в процеса на интеграция на българското общество, за способността (или неспособността) им да реализират общи отговорни стратегии при решаване на значими за всички проблеми и т.н., е важно за осмисляне на конкретните междуетническите ситуации, но само когато се направят емпирично видими фактическите дистанции, позитивните Ние-образи и негативните Те-образи, ще получат “истински живот” толерантността и предразсъдъците.

Българите са категорично несъгласни да сключват брак с роми (80,7%)¹⁰, да имат приятели роми (40,9%), да имат съседни роми (38,9%). И ако за отношенията в сферата на поинтимното е по-разбираемо, тревожни са високите дялове на категорично несъгласие за работа в едно помещение с роми (24,9%), за живеене в едно населено място (20,8%), за живеене в една държава (11,7%), за познати (11,3%). Очевидна е тенденцията – при позициите, които изискват по-близки отношения, предразсъдъците формират по-големи дистанции. Същата тенденция, но с по-силни негативни нагласи, се наблюдава при отговора “напълно съгласни”: 47% от българите са напълно съгласни да имат познати роми, 42,4% – да живеят в една държава с роми, 29,4% – да живеят в едно населено място,

¹⁰ Всички цитирани в този параграф емпирични данни са от националното представително емпирично социологическо изследване “Национална идентичност и социални времена: диференциация на етнокултурни модели”, проведено на терен през 2010 г. от научен колектив с ръководител Тая Неделчева, финансирано от Фонд “Научни изследвания” на МОН.

25% – да работят в едно помещение с роми, 11,9% – да имат за съседни роми, 10,5% – да имат приятелски отношения с роми и само 1,5% са напълно съгласни да се оженят/омъжат за роми.

Турците, категорично несъгласни за сключване на брак с роми, са 54,8%, за приятелство – 21,5%, за съседство – 21%, за работа в едно помещение – 13,7%, за живеене в едно населено място – 13,7%, за живеене в една държава – 9,7%, за познанство – 4,8%. Напълно съгласни турци да имат познати роми са 59,7%, да живеят в една държава са 54,6%, да работят в едно и също помещение са 41,1%, да живеят в едно населено място са 39,5%, да имат съседни роми са 29,8%, да имат приятели роми са 22,6%, да сключат брак са 6,5%.

Макар дистанцията между българи и роми да е значително по-голяма в сравнение с тази между турци и роми, ромите са по-“отворени” към българите отколкото към турците, което показва в каква посока е ориентиран “погледа” на ромите при граденето на своята идентичност. Например категорично несъгласие на ромите по отношение на българите се проявява само при позицията сключване на брак – 4,4%. При всички други несъгласието е нулево. А пълното им съгласие с изключение само на един е над 50%: да имаш познат – 93%, да живееш в една държава – 91,3%, да живееш в едно населено място – 89,5%, да имаш съсед – 83,3%, да работиш в едно помещение – 82,3%, да имаш приятел – 76,3%. Само при сключването на брак процентите падат под 50-те процента – 44,7%. Именно поради тази разлика релефът на националната идентичност при ромите е много по-близък до релефа на националната идентичност при българите, отколкото с националната идентичност при турците. Така се получава малък парадокс – българите демонстрират по-силни отрицателни предразсъдъци към ромите в сравнение с турците, но ромите имат структурно сходство по отношение на националната идентичност не с турците, а с българите. Ето защо дистанциите на ромите от турците са по-големи, в сравнение с тези, които демонстрират към българите. За тях като че ли отново е по-престижно да се идентифицираш като българин, отколкото като турчин. След големите имитации, валидни за ромската общност в началото на 90-те години на XX в. и опияненото им от опитите за припознаване като турци, след процесите на конституиране на собствената им общност и идентичност, започва диференцирането на етническата и националната им идентичност и балансирането на двете в различните ситуации от публичния и частния им живот. И в такъв контекст те правят усилия да се отграничат от турците като етническа общност и да се приближат към българите като граждани на България.

Параметри на отрицанието. Ние- и Те- образи – преди и сега

Образът на ромите в когнитивното пространство на българите е по-скоро негативен, което показва доминиране на отрицателните предразсъдъци – 78,7% смятат, че ромите са най-честите извършители на криминални престъпления, 74,7% приемат, че самите роми са виновни за положението, в което се намират. Тревожно е, че половината от българите и една трета от турците са съгласни ромите да живеят отделно.

В този контекст особено силно се проявява влиянието на предразсъдъците. Колкото по-абстрактни са общностите и колкото по-анонимен е респондентът, толкова по-явни са негативните нагласи към различните: мнозинство към малцинства, малцинства към мнозинство, едно малцинство към друго. В този континуум има повече и по-малко предпочитани. И, разбира се, на едни общности могат да се минимизират неприемливите характеристики, но на други не може. В българското общество най-толерирани са етническите българи. Малцинствата са готови за компромиси, т.е. отрицателните предразсъдъците по отношение на мнозинството са най-слаби.

Турците се “ползват” с умереност в негативното отношение както от страна на мнозинството, така и от страна на ромите. Ромите са най-отхвърлената общност. Като че ли в нашето междуетническо пространство е нужна изкупителна жертва за всичко лошо. Негативните предразсъдъци към тях са най-силни, най-устойчиви и най-чести. Това показва категоричното непознаване на тази общност, признаване на голямата ѝ различност и нежеланието да се направи усилието за доближаването до нея по пътя на опознаване на особеностите ѝ.

Това означава, че отрицателните предразсъдъци правят степента на близост илюзорна, а отдалечеността между роми и останалите – основен параметър на реалния стил на живот. Декларациите за успешните програми за интегриране на ромите, отчетите за ефективните стратегии, свързани с Декадата на ромското включване, изявленията на неправителствените организации за постиженията в сферата на образование, здравеопазване, жилищна политика и пр. остават думи от една успоредна реалност, в която се отчитат изхарчени пари, свършени дейности, ангажирани субекти и т.н., но продуктът остава невидим.

Предразсъдъците влияят върху степента на близост или отдалеченост на общностите една от друга в националното цяло, разкриват огромното пространство на разграничаване и различаване, необходимо за опознаване и фаворизиране на себе си и дискриминиране на другите, за постигане на мярата на конституиране на собствения свят и този на различните. В същото време ни “разказват” и за митовете, които “работят” в частното етническо и публичното национално пространство, които дефинират форматите на отношения или поне влияят върху вече създадените. Същото правят и Ние- и Те-образите като се превръщат в част от фундамента на общностните идентичности, разказ за изграждането и функционирането им, специфичен техен прочит. Доколкото концептуализират „Нас” и „Тях” с цялата аргументация на тази процедура, те всъщност задават “снимката” на възможните идентичности и на отношенията между тях, изграждат предварителен порядък, над който се надстрояват същински членства. Или с други думи, Ние- и Те-образите, предразсъдъците и дистанциите формулират всички детайли между конкретни общности, всички форми на отношения в тях и между тях в съответствие със собствената им история и типовете социални контексти, за да бъде възможно конституирането на ефективни идентичности. Може да се формулира хипотезата, че те са израз на значението на националната и етническите идентичности на общностите.

Важно е да се отбележи, че етническите общности са във висока степен самокритични и групата от негативни черти е достатъчно богата. Малцинствените общности са интериоризирали негативните характеристики, приписвани им от мнозинството и в това отношение Ние- и Те-образите се оказват близки по съдържание. Подобна реинтерпретация от самото малцинство на тези атрибуции се прави с различни цели – да се доближат формално до оценката на мнозинството и така да получават “благоволенieto му” в критични моменти, т.е. да използват Ние - образите като инструмент за придобиване на ресурси, да създават пространство за нови идеологии в националния наратив като в същото време се капсулират по-силно или за да “открият” същинските причини за трайното неблагосъстояние на мнозинството от общността, да преувеличат колективния психичен дефицит.

Ярко доказателство за най-радикалната трансформация на ромска идентификация в сравнение с другите етнически общности е най-голямо разминаването между сегашната представа за собствената етническа общност и тази в спомените им преди 1989 г. Този факт отново показва, че ядрото от постоянни черти при тях е най-свито, т.е. че идентификационният център е най-семпъл. Основното ядро на Ние-образа на ромите се гради от характеристиките “трудолюбиви”, “весели”, “единни, задружни”, “добри”, “отзивчиви, всеотдайни”, “безгрижни, широка душа”, “честни”. Ромите не смятат за важна свързаността си с държавата, родината, България, а остават

в границите на междуличностните и междуобщностните отношения. Това не е специфика на малцинствените общности, а по-скоро е продукт на жизнения свят, на всекидневното пространство, на обживяваното поле. В този смисъл този факт е най-силното доказателство за отдалечеността на малцинствата от държава и нация, респективно от родина, България, патриотизъм и битуването им в семейство, род, населено място. И така, общностните атрибуции (позитивни и негативни) описват индивидите в частното, а не в публичното пространство. Дори нещо повече – в тяхното частно пространство в най-малка степен се визират отношенията с другите. Ромите са най-пестеливи при самоописанието. Нещо важно – това самоописание най-плътено съвпада с описанието от другите. И това важи както за позитивните, така и за негативните качества: “престъпници, крадци”, “лъжци, нечестни”, “неграмотни, необразовани”, “мързеливи”, “злобни”, “мръсни”, “завистливи”. Дали е “случайно” съпадението или те градят очаквания образ?

Странно е, че отсъства позитивна черта, като “толерантни”, особено като се имат предвид другите резултати от същото изследване, които недвусмислено доказват отвореността, откритостта на ромите към различните. Едва ли е само въпрос на търсене на доброжелателност чрез социално желателни отговори. По-скоро е стремеж да бъдат приети от по-престижните общности в обществото, да се изравнят с тях, да се издигнат в по-високите нива на стратификационната пирамида. Тук вече е формулиран другият казус – защо се прави? Дали за да се “избяга” от гетото (като метафора), да станеш невидим и да ползваш ресурсите, които ползват другите или за да стигнеш до тези нив, въпреки видимото ромско, по-скоро заедно с него и през цялото време да имаш врагове с техните предразсъдъци, което стимулира, но и което носи вина при неуспех.

Основните черти, които градят образа на ромите през 1992 г., са: “музикални/артистични” (90%), “безгрижни” (74%), “бедни” (74%), “задружни” (73%), “сръчни/ловки” (68%), “общителни” (65%), “крадливи” (65%), “гостоприемни” 61%), “недисциплинирани” (53%), “мързеливи” (48%¹¹). В новия образ ромите прибавят социално желателни характеристики, като “трудолюбиви”, “честни”, “отзивчиви, всеотдайни”, противоположно на “мързеливи”, “лъжливи” и “силно свързани със семейството и рода”. Може да се приеме, че част от тях са преминали на ново стратификационно ниво, но това не променя радикално общността. И все пак промените в самоописанията са важни знаци за различните етапи, през които преминава общността, за да “стикова” собственото Ние с Те на другите.

Българският Те-образ за ромите сега се изгражда от характеристики като “весели” (19,5%), “единни, задружни” (15,1%), “безгрижни, широка душа” (9,2%), “трудолюбиви” (5,6%), “музикални” (3,1%) и от друга страна “престъпници, криминално проявени” (62,2%), “мързеливи” (39,5%), “нечестни, лъжци” (21,6%), “мръсни, нечистоплътни” (16,6%), “неграмотни, необразовани” (14,6%), “нахални” (6,2%), “безотговорни” (6%), “готованци, консуматори, чакат на социални помощи” (4,4%), “не спазват обществения ред и законите” (3,5%), “агресивни, побойници” (3,4%), “хитри” (3%).

Радикално различна е ситуацията при българския образ за ромите, в сравнение с този за турците. В турския има усещането за уважение, респект, равнопоставеност, независимо от крайните негативни характеристики. При ромите определящото е драматичното отрицание – само четири

¹¹ Използваните за сравнение данни от 1992 г. са от националното представително емпирично социологическо изследване “Аспекти на етнокултурната ситуация в България”, проведено от научен колектив, с ръководител Живко Георгиев (Георгиев и др. 1993: 59-76).

позитивни характеристики и много негативни. Би могло да се каже, че българите градят категорично отрицателен ромски Те-образ. В такава ситуация особено сериозен става проблемът как ще се постига интеграцията на мнозинство и малцинство, как ромското малцинство ще успее да премине отвъд границата на “Те”, какви инструменти трябва да направят възможно преодоляването на огромни социални пространства между двете общности? Особено при решаващата роля на отрицателните предрасъдъци.

Много близък до сегашния е и българският образ за ромите преди 1989 г.: “весели” (14,6%), “единни, задружни” (12,5%), “трудолюбиви” (10,6%), “безгрижни, широка душа” (6,6%), “музикални” (3,2%) и също така “престъпници, криминално проявени” (40,6%), “мързеливи” (30,5%), “нечестни, лъжци” (18,5%), “мръсни, нечистоплътни” (12,4%), “неграмотни, необразовани” (10,1%), “безотговорни” (4,9%), “нахални” (3,5%), “хитри” (3%). Доколкото Ние- и Те-образите са спомени, може да се предполага, че мнозинството от респондентите насладват сегашните си мнения, оценки, представи върху определени масови нагласи. И в този смисъл образите не са особено сигурна информация. Но все пак отразяват съществуващо и функциониращо отношение. Въпреки устойчивостта на тези социалнопсихични феномени, все пак важно е да се видят и сравнят сегашните образи с тези от 1992 г., фиксирани в изследването “Аспекти на етнокултурната ситуация в България”(Георгиев и др. 1993: 59-76).

Коригиращ в тази ситуация би могъл да бъде българският образ за ромите от 1992 г.: “крадливи” (99%), “безгрижни” (94%), “мързеливи” (93%), “недисциплинирани” (86%), “музикални” (84%), “коварни” (65%), “задружни” (65%), “развратни” (63%), “жестоки” (60%), “неблагодарни” (62%). Всъщност семантични разминавания няма както при позитивните, така и при негативните характеристики, което само потвърждава наличието на силни отрицателни предрасъдъци, неприемането на ромите от българите, необходимостта от изминаването на дълъг път и от двете общности (който като че ли не е започнал), намаляването като че ли на точките на допир.

Турският Те-образ за ромите днес е много близък до този на етническите българи. Основните характеристики, които той включва, са: “весели” (17,7%), “единни, задружни” (17,7%), “безгрижни, широка душа” (8,9%), “трудолюбиви” (6,5%), “музикални” (3,2%) и в същото време “престъпници, криминално проявени” (63,7%), “мързеливи” (33,1%), “нечестни, лъжци” (25,8%), “мръсни, нечистоплътни” (7,3%), “неграмотни, необразовани” (6,5%), “хитри, лукави” (5,6%), “безотговорни” (4,8%), “готованци, консуматори, чакат на социални помощи” (4,8%), “завистливи” (3,2%), “побойници” (3,2%). Толкова много съвпадения категорично очертават границите на социалното пространство на ромите. А това прави много трудно излизането им от там. Важно е да се отбележи, че събития от реалния живот намират проекция в Те-образа: “преференциите” на ромите като неплащане на електричество, вода и пр., безработицата или заетостта в сивата икономика “произвеждат” черти, като “безотговорни”, “готованци, консуматори, чакат на социални помощи” и др., а увеличените криминални престъпления с участници роми – черти като “престъпници, криминално проявени”, “побойници” и др.

Характеристиките, с които турците описват ромите преди 1989 г., са: “весели” (21,8%), “единни, задружни” (8,9%), “безгрижни, широка душа” (8,8%), “трудолюбиви” (7,3%), “музикални” (5,6%), “спазват обществения ред и законите” (3,2%), “не са крадци” (3,2%), “артистични” (3,2%) и в същото време “престъпници, криминално проявени” (32,2%), “мързеливи” (28,2%), “нечестни, лъжци” (21%), “мръсни, нечистоплътни” (8,1%), “неграмотни, необразовани” (5,6%), “духовно бедни” (4%), “бедни” (4%).

Трябва да се отбележи важен момент в този образ – турците в спомените си имат далеч по-позитивен образ за ромите преди 1989 г. В него се появяват повече характеристики, с които той става по-богат и се различава от българския като показва, че е възможна промяна в тези изключително ригидни психологически структури. Негативната част повтаря тази от днешния образ и не внася нищо ново.

Дали спомените на турците за ромите са близки до реалността? Образът, който турците реално конструират в почти същия период (1992 г.) и като се има предвид, че през периода до 1992 г. между тези две общности не е имало никакъв конфликт, може да се предполага, че той е почти автентичен: “крадливи” (99%), “мързеливи” (88%), “безгрижни” (87%), “недисциплинирани” (79%), “музикални” (77%), “неблагодарни” (67%), “развратни” (60%), “коварни” (52%), “бедни” (50%). Безспорно е, че в основните позиции образите съвпадат. Разбира се, “новият” образ е по-богат, което е ситуативно определено, но това не променя тоналностите. Още веднъж може да се потвърди, че турският образ за ромите е относително “по-смекчен” от българския, което съвпада с отговорите на въпросите за готовността за приятелство, познанство, живеене заедно, наемане на работа и пр. А това позволява да се мисли, че ще има ефективни практики на междуетническо взаимодействие.

Ромите за другите

Образите, които имат ромите за двете етнически групи – българи и турци показва, не само една налична ситуация, но съдържа и в голяма степен желаните черти, качества, които трябва да се притежават и да бъдат интериоризирани като по този начин се превърнат в елемент от тяхната идентичност. За българската етническа общност днес ромите извеждат като основни следните характеристики: “трудолюбиви” (45,6%), “добри” (27,2%), “честни” (16,7%), “отзивчиви, всеотдайни” (11,4%), “образовани” (8,8%), “толерантни, уважават другите етноси” (7%), “упорити” (6,1%), “заемат високи постове” (5,3%), “общителни” (4,4%), “последователни” (4,4%), “заможни” (4,4%), “умни” (3,5%), “гостоприемни” (3,5%), а така също “надменни, високомерни” (23,7%), “не са толерантни, не уважават другите етноси” (21,1%), “злобни” (14,9%), “завистливи” (13,2%), “алчни” (11,4%), “нечестни” (9,6%), “властолюбиви” (7%), “престъпници, измамници” (7%), “корумпирани” (5,3%), “мързеливи” (4,4%), “родоотстъпници, напускат родината си” (3,5%). Позитивната част от образа включва, преди всичко, индивидуални или колективни качества, които остават в сферата на общностния живот. Едва в отрицателните характеристики се определят отношенията на българите с властта, държавата, родината – “властолюбиви”, “родоотстъпници, напускат родината си”, “корумпирани” и др. В образа-спомен няма особени разлики. Той в голяма степен повтаря вече коментирания: “трудолюбиви” (51,8%), “добри” (35,1%), “честни” (17,5%), “отзивчиви, всеотдайни” (10,5%), “умни” (5,3%), “гостоприемни” (5,3%), “толерантни, уважават другите етноси” (4,4%), “образовани” (3,6%), “дисциплинирани” (3,6%), “единни, задръжни” (3,5%), “смели, решителни” (3,5%) и от друга страна “алчни” (8,8%), “злобни” (7,9%), “надменни, високомерни” (7%), “завистливи” (4,4%), “нечестни” (3,5%), “властолюбиви” (3,6%), “малодушни, страхливи” (3,5%).

И така, най-дискриминираното малцинство очертава “добронамерен” образ на мнозинството, което дава основания да се оценява като адекватен на ромските представи за българите. Неглижирането от страна на българите, изолирането им от социални ресурси, понякога преднамереното увеличаване на дистанциите не изкривяват ромския поглед.

Подобен е бил ромският образ за българите и през 1992 г.: “умни” (68%), “амбициозни” (66%), “избягват тежката работа” (65%), “алчни” (49%), “развратни” (42%), “общителни” (42%), “сръчни, ловки” (40%), “не може да им се вярва/не може да се разчита на тях” (36%), “гостоприемни” (36%), “враждебни към другите” (30%). Това е поредното доказателство за откритостта на ромската общност, за готовността ѝ за комуникация и колективно действие с мнозинството, за усвояване на модели на поведение и идентичност. Разбира се, това не е безусловно и основното е трудното идентифициране и разделяне с неodobряваните от другите специфични характеристики.

Може би това е моментът да се спомене, че вината за не особено ярките трансформации на ромската общност не е само нейна. Заедно с особените и неприемани културни специфики се подреждат и неефективните и отдавна отхвърлени от другите страни политики, които две десетилетия се практикуваха в България и дадоха възможност за обогатяване на фондации, министерски служители, политически лидери, формираха синдрома на заучената безпомощност при големи маси сред ромското население и разбиha възможностите за реален старт на друга част.

Образът на турците днес е представен от ромите чрез следните характеристики: “трудолюбиви” (37,7%), “единни, задружни” (14%), “честни” (10,5%), “отзивчиви, всеотдайни” (7,9%), “добри” (5,3%), “уважават традициите” (5,3%), “скромни” (4,4%), “верни, предани” (4,4%), “отговорни” (3,5%) и от друга страна “религиозни фанатици” (8,8%), “злобни” (7%), “затворени в своята етническа общност, изолират се” (6,1%), “завистливи” (5,3%), “надменни, високомерни” (4,4%), “властолюбиви” (4,4%), “говорят само на турски език на обществени места, отказват да говорят български език” (4,4%), “алчни” (3,5%). Този образ плътно се доближава до българския. В значителна степен ромите копират българските оценки и подражават на българите в отношението към турците. Особено впечатляващо е съпадението в негативната част на образа – “религиозни фанатици”, “злобни”, “затворени в своята етническа общност, изолират се”, “завистливи”, “надменни, високомерни”.

Тази представа на ромите за турците днес показва изключително висока консистентност с представата на ромите за турците преди 1989 г., когато става дума за позитивните характеристики на турската етническа общност. Що се отнася до негативните – там положението е точно обратното, разминаването е голямо.

Образът преди 1989 г. включва характеристики като: “трудолюбиви” (35,1%), “единни, задружни” (7,9%), “добри” (6,1%), “честни” (4,4%), “отговорни” (4,4%), “скромни” (4,4%), “верни, предани” (4,4%), “отзивчиви, всеотдайни” (3,5%) и също така: “затворени в своята етническа общност, изолират се” (5,3%), “агресивни” (4,4%), “родоотстъпници, предатели” (4,4%), “злобни” (3,5%), “лековерни, наивни, лесно се манипулират” (3,5%), “покорни, смирени, не са борбени” (3,5%), “религиозни фанатици” (3,5%), с които в значителна степен повтаря днешния образ и показва, че ромското отношение към турците, дори и да се е променяло през последните две десетилетия, е възстановило съдържанието и функциите си.

А образът от 1992 г. се гради от “фанатици” (57%), “неблагодарни” (56%), “жестоки” (47%), “коварни” (46%), “алчни” (43%), “задружни” (33%), “крадливи” (33%), “развратни” (29%), “умни” (26%), “сръчни, ловки” (26%). Не може да не се отбележи, че образът на турците за ромите е значително по-негативен от този за мнозинството. Още веднъж се доказва, че ромското малцинство винаги е очаквало да получи одобрението му, независимо от лошото му отношение. И едва ли това са само декларации. Стремещт да се издигнат до престижното ниво на етническите българи е постоянен. И това не е само поради

потребността от ресурси, които ще решат някои от проблемите. По-скоро това е желанието да се измъкнат от дъното на социалния живот и да заемат достойно място. Поне за една част от общността.

* * *

В случая са засегнати ограничени аспекти от връзката между идентичност и предразсъдъци. Не може да не се признае, че конституирането на идентичността е процедура, в голяма степен основаваща се на предразсъдъци. Огромна част от образите за себе си включват пребиваващи и функциониращи в публичното пространство предубеждения спрямо всяка конкретна общност (както положителни, така и отрицателни). Голяма част от атрибуциите в идентичността са резултат на предразсъдъците и колкото по-малко се знае за съответната общност, толкова по-големи са “компенсациите” от тяхна страна.

Като цяло може да се каже, че предразсъдъците, а те са предимно отрицателни в българското общество към ромите, имат мотивационен ефект – те стимулират общността или част от тази общност към промени, към опити да се изградят по-положителни нагласи към тях като модифицират или изграждат друга идентичност, но реалните социални условия, в които те са поставени, не дават особено големи възможности за това.

ПОЛИТИКИ КЪМ РОМИТЕ

Политики към ромите: фази и акценти

*Самобитна общност или етническо заличаване?
Политически решения за интеграция на циганите
Към ромско участие и десеграция*

САМОБИТНА ОБЩНОСТ ИЛИ ЕТНИЧЕСКО ЗАЛИЧАВАНЕ?

Настоящият параграф представя в синтезиран вид основни политически документи и практики към ромите от средата на ХХ в. до наши дни. Това не е просто хронология на политически решения, защото: първо, немалка част от тях са спестени, т.е. подходено е избирателно и то само на ключовите политически мерки, задаващи патоса на подхода към „ромския въпрос” в конкретния отрязък от социалното време; второ, в допълнение на политическите решения е потърсен и отзвукът, но също е направен и анализ на фактите и ефектите.

Осмислянето на политиките към ромите се наложи в общия замисъл на книгата, защото влияние (пряко и косвено) върху процесите на генериране на успели роми у нас оказва общото държавно и политическо управление и различните целенасочени политики към ромското население. Това са както конкретните мерки за пряко въздействие от съответните управляващи, така и общата рамка, в която са поставени ромите. Затова знанието за тази най-близка история е много важна, за да си обясним поне част от причините за днешното състояние на ромите у нас, както и голяма част от съвременните им проблеми, заложили в нашето скорошно и вече полузабравено минало...

Политиката на българските правителства спрямо ромите от есента на 1944 г. до днес 2019 г. намира израз в различни решения, приемани на държавни и политически форуми, в конкретни държавни актове и политически документи. Като цяло отношението към ромите на държавно и политическо ниво не е единна и последователна. В същото време могат да се разграничат поне два аспекта в анализа на политиките: от една страна, това е т.нар. “кабинетен феномен”, т.е. политиката на управляващите, като “чисто” решение; а от друга страна, прилагането на тази политика в реалните условия, т.е. на “политиката в практиката”. Макар че за анализа на втория аспект невинаги има запазени материали или невинаги има достъп до тях. Всъщност в настоящия анализ ще се ограничаваме само до онези архивни материали, до които сме имали достъп и които позволяват да се допълни първият, “кабинетният” аспект.

Политиката на българската държава и на политическите партии към ромите преди и след края на 1989 г. до днес преминава през няколко фази:

Първа фаза: от средата на 1940-те до средата на 1950-те г.

Циганите¹² се разглеждат като **самобитна етническа общност в структурата на българската нация**. Това отношение е повлияно от позицията на СССР към различните етнически общности и групи, които влизат в състава на съюзната федерация. *Димитровската конституция* от 1947 г. ги представя като етническа общност с равни права (с българите) и собствена идентичност. Затова в партийните документи се отчита необходимостта от подобряване на условията на живот на циганите, което да доведе до тяхното активно включване в „изграждането на нов живот”. В този контекст се предприемат конкретни мерки:

¹² Това е терминът, под който този етнос фигурира в предишните държавни и партийни документи.

- 1) създадена е “Общациганска организация за борба против фашизма и расизма и за културното издигане на циганското малцинство в България”, начело с Шакир Пашов през 1945 г.;
- 2) започва издаване на вестник „Цигански глас” през 1946 г.;
- 3) създава се циганският театър „Рома” през 1947 г. в София;
- 4) формират се клонове на Отечествения фронт-ОФ в циганските квартали, като секции с равни права.

Националната конференция на циганите в България на 2 май 1948 г. потвърждава своята подкрепа на политиката на ОФ. Така през тези първи десетилетия на „народната власт” на етническите малцинства, и циганите в частност, се признават повече права, отколкото по-късно; във вестник „Цигански глас” четем: “онези, които досега са се срамували да се нарекат цигани и които са преминали към турското малцинство, или пък са били кръстени като християни, нека да свалят маските от лицата си, да вдигнат глави и да покажат, че са цигани...”(по: Crowe 1995: 21). Всъщност стремежът за сплотеност между ромите, като етническо малцинство, е свързан с необходимостта от **пресичане на заплахата от асимилация на ромите в турското етническо малцинство**. Опасността от асимилация е била припознавана поради туркоезичието и изповядването на исляма от немалка част от ромите.

Втора фаза: от средата на 1950-те до средата на 1970-те г.

Нова партийна политика - на постепенно **етническо заличаване на циганите** и създаване на „българска социалистическа нация”. В съответствие с тази политика легалното споменаване на циганите става нежелателно. Преброяването от 1956 г. е последното, където официално се публикуват данни за тях; в него се отчитат около 194 000 души, декларирали се като цигани (Marushiakova, Popov, 2001). През 1957 г. издаваният вестник е преименуван на в. „Неве рома”(Нови цигани), а през 1959 г. на в. „Нов път”. След последното преименуване започва да излиза само на български език, с което се слага окончателно край на циганските организации. От средата на 1950-те години започва прилагането на програма по **заселване и оземляване** на цигани: около 20 000 ромски семейства предимно от Дунавската равнина получават земя и кредити, за да си построят жилища; тази мярка става предпоставка за възникване на немалка част от ромските гета (Бюксеншютц 2000). Започват и **първите преименувания**, състоящи се в замяна на турско-арабските имена на част от ромите с български; процесът започва още от средата на 1950-те години.

Един от първите документални източници за този процес е постановление 1216 на Министерския съвет (МС) от 8.X.1957 г. „За решаване въпроса с циганското малцинство в България”; това постановление представлява подготовка за Постановление 258 на МС от 17.X.1958 г. „За уреждане въпросите на циганското население в НР България” и засяга различни въпроси, свързани с бита, живота, нравите на ромското население в страната. Важен акцент в Постановление 258 на МС от 1958 г. представлява фактът, че “все още известна част от циганското население изостава от общото развитие на страната, не е заето с постоянен труд, не се задържа на едно място, а води скитнически живот, занимава се с просия, гадаене, кражби и други нарушения на общественния ред. В много случаи циганското население става разпространител на болести и се явява носител на най-голяма изостаналост”(ИПНС, № 104, 30.12.1958, с.2).¹³

Съгласно това постановление се **забранява „скитничеството и просията”** в НРБ и всички граждани се задължават „да се занимават с **обществено полезен труд** и да работят според своите

¹³ Известия на Президиума на Народното събрание (ИПНС), вж. подробно в Литературата, в края на книгата.

сили и възможности”. Това постановление трябва да реши всички въпроси с циганите-чергари, които нямат постоянно местожителство (като такива са отбелязани 14 000), по-специално с тяхното настаняване на постоянно местожителство, уреждане на въпроса с работата и жилищата им. В съответствие с Постановлението, местните ръководства на общините и предприятията трябва да осигуряват работни места за ромите в селското и горското стопанство и в занаятчийските кооперации. Постановление 258 на МС от 17.10.1958 г. се занимава с утвърждаване на произхода на циганското население в НРБ и с въведената от средата на 1950-те години практика за „**преименуване на мюсюлманските цигани с български имена**” вместо техните предишни турско-арабски имена.

За по-ефективно решаване на проблемите се спуска и Решение на Секретариата на ЦК на БКП през юни 1959 г., което задължава партийните органи и организации по места да подпомагат „трудоустройството, жилищното уреждане и превъзпитанието” на циганите-чергари, да се грижат за „комунистическото и трудовото възпитание” на циганските деца. „Работата сред циганското население” се определя като „отговорна и постоянна задача на партийните комитети и организации, народните съвети, ОФ и ДКМС”, които са призовани да работят активно „да се приобщат напълно всички цигани към социалистическото строителство и да се превърнат те в съзнателни и пълнолетни строители на социализма”. Заявява се, че циганите, както и другите малцинства, са свързани тясно със съдбата на българския народ и са неразделна част от него. На сблизаването на част от ромите с турското население трябва да се оказва решителен отпор (Бюксеншютц 2000: 22).

Политическите решения от 1958 и 1959 г. са доразвити с Решение А101 от 5.04.1962 г. на Политбюро на ЦК на БКП – насочено към регистрирането им като българи. В духа на предприетите мерки, в съответствие с ценностите на социализма, се отстоява идеята за патриотично възпитание на ромите, за приобщаването им към българската култура и активното им включване в структурите на обществото. Решение 101 е насочено към това „да се пресекат отрицателните тенденции на турчееене...на българите мохамедани, цигани и татари...и да се засили още повече патриотичното им възпитание”. Решението е насочено към активното въвличане на всички активисти на партията, ОФ и държавата: „партийните комитети и организации на ОФ, ДКМС, Професионалните съюзи и други обществени организации, органите на министерствата и ведомствата, народните съвети и стопанските организации в населените места с цигани, татари и българо-мохамедани да смятат за една от своите главни задачи в своята идеологическа и политическа работа сред това население системната и упорита дейност за повишаване на неговата политическа съзнателност и трудова активност и издигане на културата му, за постепенно преодоляване на тенденцията на турчееене, като водят системна идейно политическа борба против религиозната турска шовинистична пропаганда и нейните пантюкистки стремежи и цели”.

Заедно с това се предвижда Министерството на правосъдието, съвместно с отдел „Народни съвети” към МС, да изработят инструкция за приложение на чл.16 от Правилника за водене на регистрите на гражданското състояние, в която „да се разяснят правата на гражданите от небългарски произход, които при пълно вътрешно убеждение и открито собствено желание могат да регистрират себе си и своите деца като българи, да променят своите собствени, бащини и фамилни имена, без решение на народния съд, а само с писмена молба до съответните народни съвети”, като „приложението на инструкцията да се съпровожда с широка и системна разяснителна работа”(ИПНС №2, 5.1.1960, с.1; ИПНС №18, 1.3.1960, с.7). Специален анонс в Постановлението е отправен към Министерството на народната просвета и упълномощените местни органи на властта да осигурят “целокупното приемане на децата в училищна възраст от цигански произход в български училища”(Генов, Маринов, Таиров 1964: 45). Предвижда се

построяване на детски градини в ромските квартали. В Постановлението се отбелязва осигуряване на една **годишна квота за приемане на роми в професионални училища и техникуми**. От началото на 1958/1959 г. постепенно българският се утвърждава като първи език на преподаване във всички училища, включително и в тези на турското малцинство, където дотогава турският е първи език. През 1960-те години много ромски деца в училищна възраст се приемат в **интернати**. Целта на интернатите за роми е активната социализация на ромските деца. Отделени от семействата и обичайната си квартална среда, поставени в по-добри условия, децата за броени месеци се променят и стават основа за превръщане на най-младите циганчета в „пълноценни граждани и убедени строители на социализма и комунизма”(Генов, Маринов, Таиров 1964: 47-48).

ПОЛИТИЧЕСКИТЕ РЕШЕНИЯ ЗА ИНТЕГРАЦИЯ НА ЦИГАНИТЕ

Трета фаза: от 1970-те и началото на 1980-те г.

Обществото е навлязло в етапа на „изграждането на развития социализъм”, обявен на X конгрес на БКП. Секретариатът на ЦК на БКП обръща внимание върху следните факти: само 30% от ромите завършват училище, една пренебрежимо малка част от тях минават в по-горна степен или завършват висше образование, а над половината от възрастните са просто неграмотни¹⁴ към въвличане на циганите в обществено-полезен труд, повишаване на тяхното образование, подобряване на техния бит, повишаване на комунистическата съзнателност и самочувствието им на пълноценни граждани на социалистическа България, на тяхното по-активно участие в строителството на развито социалистическо общество. В това решение се описват и конкретни мерки: за „последователно елиминиране на сегрегирани части и квартали в следващите 10-20 години, за подобряване на професионалните умения за работа на циганите; за повишаване на професионалната квалификация на работещите, за изграждане на широка мрежа от **ясли и детски градини** с цел по-ранното усвояване на българския език, за **недопускане на обособени училища и интернати**, за специални грижи и привличане на циганите в колективите за **художествена самодейност**, за „отразяване и художествено пресъздаване положителните изменения в бита и съзнанието на българските цигани” и т.н. . Стратегията към ромите намира израз в Решение 1360 на Секретариата на ЦК на БКП от 9.10.1978 г. – “*За по-нататъшно подобряване на работата сред българските цигани, за по-активна интеграция в построяването и развитието на социалистическото общество*”. Обществеността трябва да насочи своето внимание

Важна връзка с Решение 1360 представлява Разпореждане на МС №7 от 26.01.1979 г. В него специално се акцентира на практическото изпълнение на това решение, за което са ангажирани най-различни партийни и държавни институции и обществени организации – отдели на ЦК на БКП, окръжни комитети на БКП, Националният съвет на ОФ, ЦК на ДКМС, ЦС на Българските професионални съюзи, Комитетът на българските жени, редица министерства, окръжни и общински народни съвети, домовете за социалистически бит и култура и т.н. В архива (непубликуван) на ЦК на БКП (по: Марушиакова, Попов 1993) съществува богата отчетност по изпълнение на решение 1360 от 1978 г. – проведени мероприятия, школи, курсове, екскурзии и т.н. – от съответно задължените ведомства и организации. На практика обаче, резултатите са незначителни, а в някои случаи даже и противоположни на желаните, независимо от богатата формална отчетност. Така напр., от съществуващите 547 цигански махали (имат се предвид главно в градовете) са закрити едва 36, като при това част от тях се възстановяват отново след

¹⁴ *Destroying Ethnic Identity: The Gypsies of Bulgaria*. 1991: 30.

няколко години. Въпреки, че в Решението изрично се подчертава „да не се допуска създаването на обособени училища” за цигани, на практика този вид училища даже получават своя законен статут под евфемизма „**училища за ученици с нисък бит и култура**”, като тяхна главна цел е „**първоначалната грамотност и усвояването на трудови навици и умения**”, т.е. всички тези училища, на брой 131 са основни, а 31 от тях са със „засилено трудово обучение” и със съответен производствен план. Предприемат се редица мерки и за ограничаване на развиването на циганския фолклор и музика; така напр., срешение на ГК на БКП-София от 16.VII.1980 г. се закрива естрадно-драматичният състав при читалище „В. Друмев”(кв.Филиповци) и се търси отговорност от Мустафа Алиев (Мануш Романов)¹⁵, като художествен ръководител и партиен член, защото е вписал в текста на обявата думата „цигански” и е включил в репертоара цигански песни (Марушиакова, Попов, 1993). Смяната на паспортите, започнала през 1981 г. представлява друга политическа мярка, с която да се повлияе и промени самоопределянето на ромите като не-българи. В новите паспорти отсъства съществуващата до този момент рубрика “народност”.

Четвърта фаза: „Възродителният процес”(1984-1989)

Следващата фаза от българската държавна и партийна социалистическа политика спрямо ромите/циганите е свързана с т.нар.„възродителен процес”, започнал от 1984-1985г. Броят на циганите (с турско-арабски имена), които са потърпевши от този процес е около 180 000. Властите решават изобщо да не се споменава за това малцинство. Официалната позиция е, че цигани в България изобщо не съществуват и дори в редица градове **около циганските гета се издигат бетонни стени**, за да бъдат скрити от чужди погледи. Важна част от процеса на **преименуване** на циганите представлява засекретеното преброяване от януари 1989 г. (за нуждите на „възродителния процес”), което отчита 576 927 цигани (или 6.45% от населението на България), при това „повече от половината цигани се турчечат” (т.е. са с предпочетено турско етническо самосъзнание)¹⁶ Характерно за тези преброявания е, че като цигани се отчитат не само лицата, които се декларират като такива, а всички, които са такива, според околното население, според начина на живот, културните особености и т.н.

КЪМ РОМСКО УЧАСТИЕ И ДЕСЕГРЕГАЦИЯ

Пета фаза: от началото на прехода (ноември 1989 г.) до наши дни

Първите години след ноември 1989 г. се характеризират с не голям интерес към ромите в политически и социален план и едно от неблагоприятните следствия е нарастналият и нарастващ дял на отпадащите от училище ромски деца, а също и липсата на специфични мерки за повишаване на тяхното образователно равнище. Това се обяснява с факта, че центърът на обществените дебати в началния период е изключително върху политическата и икономическата промяна в обществото.

Постепенно от средата на 1990-те г. започва процес по създаване на ромски медии (журналистите, в които представляват значима част от т.нар. „ромска интелигенция”), играещи съществена роля за интеграция на ромите. В социалния речник у нас се активизира понятието “роми”, което се приема за политически по-коректно и последователно подменя термина “цигани”. Активизират се различни НПО, както български, така и с чуждестранно участие и те имат решаваща роля при увеличаването на присъствието и значението на ромите интелигенти. Главните механизми се състоят в:

¹⁵ Депутат във Великото народно събрание в първите години на посткомунистическия преход.

¹⁶ *Destroying Ethnic Identity: The Gypsies of Bulgaria*. 1991: 19.

- 1) отпускане на **стипендии за обучение** в български (Нов български университет) и чужди университети (Централноевропейския университет в Будапеща),
- 2) осъществяване на различни **проекти за интеграция** на ромската общност (Фондация С.Е.Г.А., Фондация “Развитие на гражданското общество”, Международният център по правата на малцинствата и културните взаимодействия, Програма “Демократична мрежа”, Програма “Рома” на Фондация “Отворено общество”, Балканска фондация “Дайвърсити”), за **десеграция на образованието** – създаване на „интегрирани училища”(Български хелзинкски комитет; Фондация С.Е.Г.А.; Фондация „Отворено общество” - Будапеща);
- 3) формиране на **НПО с ромско участие**.

Така се оказва, че за един период от време, голямо значение за социализирането на ромите и създаване на роми интелегенти има неправителственият сектор, чиято жизненост се поддържа от различни международни донори. Към края на 1990-те г. започва разработване и приемане на различни политически документи, насочени към интеграцията на ромите, част от които са свързани и с формиране на роми интелегенти. Създаден е *Националният съвет по етнически и демографски въпроси* към Министерския съвет (4 декември 1997 година)¹⁷. Приема се „Рамкова програма за равнопоставеност на ромите в българското общество и план за действие по изпълнението на тази програма”(1999 г.). От академичната 2003/2004 г. във Великотърновския университет е разкрита специалност *Начална педагогика с ромски език*, в която се приемат студенти от ромски произход. През февруари 2005 г. ръководителите на правителствата на България, Хърватска, Чехия, Унгария, Македония, Черна гора, Румъния, Сърбия и Словакия, поставят началото на инициативата *„Десетилетие на ромското включване 2005-2015 г.”*. Неговата цел е в дългосрочен план да се работи в посока на елиминиране на дискриминацията и на премахване на неприемливите различия между ромите и останалата част от обществото. В изпълнение на тази стратегическа цел се разработват Планове за действие по Десетилетието в приоритетните области: **образование, заетост, здравеопазване и жилищни условия**. Най-общо, политическите документи и стратегии за създаване на равни образователни шансове и подпомагане на децата от етническите малцинства в училище, могат да се обединят в две големи групи: мерки на държавно ниво и мерки на неправителствения сектор.

Сред държавните политики и практики трябва да се спомене “*Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства(2005-2015)*”, приета от Министерството на образованието, която има два важни приоритета: първо, пълноценна интеграция на ромските деца и ученици, чрез **десеграция на детските градини и училищата в обособените ромски квартали** и създаване на условия за **равен достъп до качествено образование училищната мрежа в общините с малки и разпръснати населени места**, вкл. чрез подпомагане на средишните училища за гарантиране на качествено образование. С цел осъществяване на тези мерки, е разработен и утвърден (през юни 2005 г.) първият петгодишен „*Национален план за действие към Стратегията*”, който предвижда конкретни дейности, разпределение на отговорностите, оценка на необходими финансови средства и очаквани резултати. Вследствие на предприетите мерки по изпълнението на първия приоритет от тази Стратегия през учебната 2005/2006 г. са налице следните резултати: извън тях; второ, оптимизация на

- 1) 3 500 ученици, живеещи в обособените ромски квартали, са интегрирани в общообразователни училища извън тези квартали;
- 2) 107 помощници на учителя подпомагат образователната интеграция на ромските деца в общообразователните училища;

¹⁷ Днес названието му е *Национален съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси при МС*.

- 3) 150 помощници на учителя са преминали обучение във висши училища;
- 4) 360 начални учители са преминали обучение за работа в мултиетническа среда. (Нончев 2006: 65)

С оглед на по-пълното реализиране на Стратегията Министерският съвет създава с Постановление №4 от 11.01.2005 г. *Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства* (ЦОИДУЕМ), като второстепен разпоредител с бюджетни кредити към министъра на образованието и науката. Приет е едногодишен план за дейността на Центъра, разработен въз основа на приета от Министерския съвет „Тригодишна програма за дейността на Центъра за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства“, приета с Решение на МС № 256/23.04.07 г. С плана е предвидено постигане на ефективност и ефикасност в изпълнение на политиката на образователна интеграция, като се осигури целенасоченост и концентрация на финансирането. В тази връзка основна задача на Центъра е да мобилизира и акумулира ресурсите на различните донори, като осигури необходимото допълващо финансиране от републиканския бюджет.

Дейностите на центъра са ориентирани към:

- осигуряване на условия за съвместно възпитание и обучение на деца и ученици с различен етнически произход;
- осигуряване на допълнителна педагогическа работа с изоставащи и отпаднали от училище ученици;
- провеждане на квалификационни дейности за учителите и изследователска дейност.

Друг важен управленски документ, засягащ отпадането от училище и образователната интеграция на малцинствата е „*Националната програма за по-пълно обхващане на учениците в задължителната училищна възраст 2005-2008 г.*“. Към Програмата се приема и План за прилагане, с конкретни мерки, основни и специфични цели, очаквани резултати, източници на финансиране, финансови разчети и периоди на изпълнение.

Програмата съдържа три модула:

1. Осигуряване на **безплатни учебници** за учениците от II до IV клас. Целта на този модул е да бъде гарантиран равен достъп до учебното съдържание на всички ученици в начален етап на обучение. Мярката е насочена към подпомагане на социално слабите семейства, с оглед предоставяне на учебници и помагала за процеса на обучение.
2. Оптимизиране на училищната мрежа, чрез предоставяне на **превоз до държавните и общински училища**. Тази мярка е насочена към гарантиране на безплатен транспорт на учениците от малките и изолирани населени места до училища, в които те да получат качествено образование. Мярката е в подкрепа на усилията на общините да осигурят безплатен транспорт на учениците до 16 годишна възраст.
3. Осигуряване на **безплатна закуска на всеки ученик V клас, както и за децата от подготвителните групи**. в I-I

Като проблем при осъществяване на Програмата може да се отчете фактът, че тя не е достатъчно популяризирана сред целевите групи, отличава се с висока централизация. Ориентирана е главно към децата и учениците от началния етап на образованието, при които показателите за посещаемост в България са по-високи от средните за Европейския съюз – т.е. **програмата на практика обхваща най-малко рисковата група деца Слабост е и обстоятелството, че липсва система за наблюдение на ефекта от изпълнението на програмата**. в задължителна училищна възраст.

Като цяло, реализираните политики спрямо ромите от края на 1990-те г. до днес, т.е. през последните двадесетина години, могат да се обединят в две големи групи:

1) мерки за **преодоляване на дезинтеграцията спрямо трудовия пазар** сред ромската общност, включващи различни програми на Министерство на труда и социалната политика, съответно към Националната служба за социално подпомагане, към Агенция по заетостта.

2) мерки за интеграция на уязвимите етнически общности, създаване на равни шансове, **подпомагане на децата от етническите малцинства в училище** („*Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства – 2005-2015*”), приета от МОН; „*Националната програма за по-пълно обхващане на учениците в задължителната училищна възраст – 2005-2008*”, приета от Народното събрание).

За реализация и на двата типа мерки се разчита на роми, привлечани към общинските служби за социално подпомагане, или като „помощник учители”, в рамките на интегрирането на ромски деца в български училища. В този контекст е и процесът на подготовка на ромски кадри, чрез създадената специалност по начална училищна педагогика и ромски език във Великотърновския университет, като посредници в процеса на национална интеграция.

В обобщение може да отбележим, че политиките и мерките, насочени към ромското малцинство от 1945 г. насам до днес се отличават с няколко важни характеристики: подобряване на условията на живот, утвърждаване на уседналостта на чергаруващите роми, повишаване на тяхното образование, с цел модернизирание на бита и ценностите им, навлизането им в трудовия живот. Отчита се опасността от асимилация на ромите в турското малцинство, затова през 1940-те г. властите се опитват да събудят у ромите самостоятелно етническо съзнание, без да е ясно на каква основа то може да се формира. От 1960-те г. насам започват да се провеждат преименувания, чрез които да се премахне един външен белег на мюсюлманската идентичност сред част от тях. Немалко мерки са имали по-скоро показен характер и не са били особено ефективни. И ако в епохата на социализма ставаме свидетели на известно negliжиране на ромската етническа идентичност, в годините на прехода се създава впечатление пък за нейното преекспониране: увеличава се делът на проекти и изследвания, насочени към ромите; нараства броят на ромски НПО; увеличава се частта на ромите интелектуалци и на ромите, занимаващи се с бизнес. След 1990 г. нараства и чуждестранната помощ за ромите и превръщането им в приоритет с европейска значимост, проявяващ се в обучения на ромски младежи в Централноевропейския университет в Будапеща, в отпускане на стипендии за обучение от Ромския образователен фонд в Будапеща и от Институт „Отворено общество”, в създаване на НПО на ромски студенти. Всички тези мерки и практики целенасочено са ориентирани към **формиране на успели роми** в български условия в годините на прехода.

ДИСКРИМИНАЦИЯ

Дискриминация: етническото включва расовото

Много пъти се е твърдяло сред специалисти, че не трябва да се смесва етническото с расовото, респ. етническите с расовите проблеми. Наистина, така е по дефиниция – това са близки, но не припокриващи се, тъждествени понятия и съответно – реалности. Действителността е обаче винаги по-богата от дефинициите и теориите. Въпреки общоприетото, в случая с ромите, вкл. у нас, тези две линии на разграничение, на диференциация, в много случаи се припокриват, допълват, наслагват. Дълбочинните интервюта с част от ромите потвърждават това. На въпроси относно това дали те са почувствали някакво **дискриминационно** отношение към себе си или към хора от техния етнос – най-често срещаните отговори са свързани с конкретни примери за **расова дискриминация**. Успелите ни роми (а „успелите” се оказват и по-открити и по-директни в тези деликатни области) открито заявяват, че ако не лично към себе си, то те са били свидетели на различни случаи на **нетолерантно отношение**, на **неприемане**, на **унижаване**, **ограничаване**, **изолиране** на техни познати или други хора от същия етнос. И най-повтарящият се повод и индикатор за дискриминационно отношение е отношението към техният антропологичен външен вид, в повечето случаи, към техния **по-различен, по-тъмен, по-мургав „цвет на кожата”** – един типичен, класически **расов** признак.

Дискриминацията е явление с доста разнородни форми на проява¹⁸. **Още в ранните си години, в училището.** Дистанцията започва с простото установяване на тяхното физическо различие в **„цвета на кожата”** (за повечето от тях), където учениците бързо разбират и най-малките нюанси на „различното” отношение и на учителите към „по-различните” ученици (въпреки, че на декларативно ниво учителите винаги заявяват, че те не правят разлика по етнически произход, което на свой ред всъщност е често също прикрита, скрита форма на дискриминация!). Една респондентка сподели колко си е мечтала да бъде като ученичка **„русичко и синеоко момиченце”**, при което учителят просто от **вида при постъпване на работа**, особено при първата работа. Много са конкретните описани случаи от респондентите ни на различните „трикове” на работодателите за да не ги приемат тъкмо тях на работа на обявените свободни места, измислянето на предтекст, че вече мястото е заето, отлагане на приема и по-късно отрицателно становище и т.н. Това става след като при личната среща или начално интервю **„очи в очи”** работодателите установят, **видят** различния **„цвет на кожата”**. **Предразсъдъците и стереотипите – както етнически, така и расови се оказват дълбоко вкоренени.** Че тук са налице тъкмо расови, а не просто и само етнически предразсъдъци, го чувстват самите „успели роми”. Интересно е, че няколко от тях в разговорите за наличието или отсъствието на дискриминация към или около тях, без да се наговарят (те бяха и от съвсем различни селища в страната), посочваха като пример за добра антидискриминационна практика – избирането в САЩ на **чернокож** президент (Барак Обама); не един, а няколко са респондентите дори чели превода на биографичната книга както за Мартин Лутър Кинг, така и на Барак Обама, цитират извадки от

¹⁸ Под „дискриминация” включваме широкия спектър от отношения, които пряко или косвено водят до социална неравностойност или неравнопоставеност включват откритото или прикрито, косвено изолиране, незачитане, подценяване, пренебрегване, за осигуряване на добро качество на живот, изразяващо се в добро образование, здравно обслужване, нормални жилищни условия на живот, добра работа и заплащане, възможност за професионално развитие, за лично политическо участие, за култура, спорт, отдих. Тук се включват и наложени условия на живот и труд, които водят до неравен старт и изява в живота, в т.ч. условия, водещи до „самодискриминация”, „самосегрегация”, до ограничаване и самоограничаване на хоризонтите за индивидуално личностно развитие. Най-често срещаните форми на дискриминация са според различията по етнос, раса, религия и вероизповедание, по възраст, пол, физически и умствени увреждания, различна сексуална ориентация и др., за санкционирането на които форми вече е създадено и се следва специално европейско законодателство. (вж.: Тилкиджиев и кол. 2009. *Отпадащите роми*: 26) неприемане, ограничаване или отнемане на права, ресурси и услуги, или на достъпа до тях в обществото, които

тях и пр., което е също съществен индикатор-потвърждение тъкмо в тази посока. Дискриминационното разраничаване и неприемане, следвайки непосредствено техните отговори и разкази, ромите усещат ще ѝ пише поне тройка. Много по-силно и болезнено това различие в „цвета на кожата” играе роля при неимоверните трудности, които срещат

· „Да, твърде често съм ставал свидетел на **неприязн и неприемане на нашия етнос**. Това в най-голяма степен се отнася до **нежеланието от страна на работодатели за приемане на работа на представителите на ромската общност**, което е жалко, защото всички имат права и нужда от работа, за да се изхранят.”(К.А. – ром, лидер на ромска фондация)

· „Имам много приятели българи. Те знаят, че съм **циганка**, защото аз съм им казала, а **не защото по нещо ми личи** и им е приятно да общуват с мен. ...Имам контакти с българи, не само по Скайпа, а и на живо. ... **По външен вид и говор не мога да бъда припозната за циганка**, затова където искам аз съобщавам този факт.”(Т.А. – ромка, специалист по интеграция на малцинствата в община)

· „Наистина се сблъсках с дискриминация. Само затова, че водих група роми ни отказаха помещение. Много ме заболя. ...такива подмятания от типа „*Ако имах власт, щях да направя циганите на сапун*”, „*Циганите, всичките ... така, така*”. ... Когато съм живяла в (областния град) сме се наредили на магазин за месо. И дойде една **циганка** и почна да говори. Като се нахвърлиха срещу нея, като почнаха едни обидни думи, едни епитети за циганите. Като почнаха - **циганите така, циганите онака ...** И аз естествено не можах да се стърпя. Та се обадох, та си навлякох гнева на другите. Жалко, XXI век е. Говорим за падане на бариери, говорим за глобализация, а пък изведнъж... В Америка вижте, **чернокож оглави Америка** – президент! Така че трябва да съдят за човека кой какъв е, т.е. какво можеш и какво не можеш, а не затова че бил циганин, бил турчин.”(К.А. – ромка, председател и управител на ромска фондация)

Дискриминационното отношение по расов признак, най-често по цвета на кожата, се демонстрира у нас не само по отношение на ромите (циганите), но **и към представители на други етнически малцинства** – турци, татари, черкези, гагаузи, албанци и пр., което показва не само ограничеността и елементарността на субектите на такава дискриминация, но и наличието на практика на доста разпространени **расистки, ксенофобски настроения** у нас – нещо, което е в явен контраст на нашата самопредстава за „толерантно общество”.

· „Много пъти (свидетел на антиромски изказвания). Водил съм ожесточени разговори с хора, които твърдят, че знаят „циганите”, а всъщност нищо не знаят. Имам чувството, че през последните десетилетия междуетническите отношения се изостриха и достигнаха нива подобни на тези в Германия, непосредствено преди Кристалната нощ. **Българинът винаги се е отнасял към рома с пренебрежение – народ без държава, беден...** Масовият българин не познава ромите – знае само тези, които събират по кофите за боклук. А **непознаването води до предразсъдъци и ксенофобия.**”(К.Д. – ром, председател на ромско НПО)

· „Стремя се да променя мнението на хората от моята обкръжаваща среда, за да разберат, че **не всички роми трябва да бъдат поставяни под един общ знаменател**¹⁹. Това е основното нещо, което, така, ми се ще да ги убедя, чрез моето държание, чрез моето общуване с тях.”(К.А. – ромка, младши специалист по етническите и демографски въпроси в областна администрация)

· „Може да звучи малко смешно и надменно, но всичко това може да е свързано и с **външността ми**, защото общо взето представата за хора от малцинствата винаги е свързвано с представата за **по-мургави** хора. И като ме видят толкова бяла, викат: „*Така ли! Не приличаш на туркия! Толкова си бяла, със светли очи, толкова си красива!*“²⁰. Може би по тази причина аз

¹⁹ Този израз, че не трябва всички роми (цигани) „да се поставят под общ знаменател” се среща доста често в разговорите с успешите роми (и това е нормално – те самите добре осмислят своето различие от общата маса). Както отбелязват по аналогичен повод изследователи: „Практиката на стигматизирането не е съобразена с конкретните факти, тя се основава на стереотипите и предразсъдъците при възприемането и оценяването на различните индивиди и групи. В основата на тази оценъчна перспектива стои феноменът на социалното категоризиране на хората.”(Градев 2010: 23)

визуално не провокирам такива мисли в околните – да ме свързват с някакво малцинство.... Бях водач на турска група – участник в Балканския младежки фестивал, който се провеждаше преди няколко години в Габрово. Едната вечер ги бяхме завели в една механа с жива музика. И понеже те, танцьори и музиканти, поискаха да изсвирят и изпеят една песен. Оркестърът нямаше нищо против, много се зарадва, предоставиха им тази възможност и тогава един почерпен господин от една маса вдигна скандал: „*Като сте в България, шъ съ съобразявате, шъ пейти на български...*“ ... И стана даже там **сбиване**. И съм си търсила правата...”(Х.Н. – туркиня, старши експерт в икономически отдел на община)

· „Имала съм случаи, заставайки на спирката за тролея, някой ме вижда, че съм **тъмничка** и си **придърпва чантата, крие си чантата**. Извинявай, **как да се чувствам аз тогава?** И какво съм длъжна **заради пороците на други хора от моя етнос да страдам и аз?**...И извинявай, как да обясня на децата си?”(К.А. – ромка, младши експерт по етническите и демографски въпроси в областна администрация)

Същевременно, както е известно, част от ромите, и антропологически, външно, по нищо не се отличават от българите, от най-честия, общоприетия, бледолик европейден тип у нас. Те са със **светло, бяло лице и цвят на кожата**. Антропологически разлики няма. Това им дава възможност умело и успешно да **прикриват или направо да скриват своя ромски произход** – част от тях го правят съзнателно, за да спестят всички дискриминационни форми на отношение. Някои признават, че нарочно не казват за произхода си дори и на своите деца, мислейки за тяхното по-добро бъдеще и с мисълта да им спестят много комплекси, унижения. Но дори тъкмо този факт, изучавайки различните техни разкази, как те са успели и успяват в контактите си и в кариерата си **благодарение на това, че не приличат на роми**, а са доста „бели, съвсем като другите” – всичко това на практика категорично отново препотвърждава тезата, че при ромите **етническото се припокрива с расовото**. Тази теза получи многократно потвърждение по време на теренните ни проучвания.

Някои успели роми предлагат свой опит за по-задълбочено обяснение на провокирането на „расистки” настроения у нас, в желанието да се разконцентрира и пренасочи гнева на хората от тежкото икономическо положение в страната:

· „Аз не смятам, че българите така да се каже са расисти. Аз не смятам, че това е така и за това има дълбоки исторически причини. Пет века османско иго, 45 години социализъм, наслоиха... нагласи в обществото, които не предполагат да има силен и здрав расизъм. Расизмът и негативните етнически нагласи бяха насадени **през последните 20 години**. Моето лично обяснение...е, че точно тези грабителски кръгове, които от 20 години по един или друг начин ограбват хората, народа, те искат **вниманието и гнева да се насочи в друга посока**. Мисля, че те са причината да се настройват хората през медии, през партии, механизмите са различни, за да **може гнева да се разконцентрира**, да отива в друга посока. ...Според мен българинът е все още нормално мислещ човек, слава Богу, който все пак в крайна сметка мисли реалистично. Да, наслои се омраза, натрови се атмосферата. Но пак казвам, не се стигна до крайност. ...С хората, с които работя, винаги настоявам да не заемаме позицията на жертви.”(С.С. – ром, директор на фондация)

За да не останат тези констатации твърде общи е необходимо да фокусираме „местата” на проява на дискриминация у нас. С много болка в душата нашите интервюирани успели роми споделят различни, множество конкретни случаи, на „**топографията**” на най-честото случващото се дискриминационно отношение към тях: **в училище; при търсене на работа; на улицата и спирката; в обществени транспортни средства; в кафене, ресторант или друго обществено заведение; в места за отдых – къпални, бани, в обществени или публични служби, като здравни заведения, магазини, данъчни служби и пр.** Важен момент в повечето от тези „места за дискриминация” е външното **разпознаване, идентификацията** на факта, че

„това са роми” – тук отново расовият елемент (мургавия, по-тъмен цвят на кожата) излиза на преден план. Нека си спомним, че дори по медиите, в хумористични предавания, тези хора се „маркират”, „белязват”, стигматизират,²⁰ като „нашите мургави братя и сестри”, което несъмнено съдържа съвсем недвусмислен расов, а с това и подигравателен, обиден дискриминационен подтекст, съдържа определени елементи на личностно подценяване, унижаване, пренебрегване, изолиране.

- „Винаги съм се притеснявала по някакъв начин, когато съм била в нова среда и когато хората не знаят аз към каква група принадлежа, да чувам **неприятни отзиви за ромите** и т.н. И винаги е трябвало по някакъв начин да убеждавам обратната страна, че не са прави, че има много роми като мен, които **наистина са успели роми** и които се борят с живота, които имат някакви ценности, които искат да предадат тези ценности на децата си. Но съм **свидетел определено на дискриминация към ромските общности** ..., като почнем от най-елементарни прояви на дискриминация, ... че в моя, малкия град, **роми не се пускат в публични заведения** и това е голям проблем. Ти не можеш да отидеш с детето си или със семейството си **в кафе** и те връщат **заради етническия ти произход**. Даже мисля, че това нещо продължава и то масово. **Майка ми** е ставала обект на подобна дискриминация. Аз, единственият път, в който реално станах обект на такава дискриминация е, когато водех един курс по английски на наши роми и след курса... те решиха, че трябва да ходим **на кафе**. Аз ... си спомням - и ни **изгониха от заведението**, защото имаше... нали част от **хората бяха по-тъмни и личеше, че са роми**, и просто ни изгониха. Това беше **брутално**, за мен специално. За съжаление, смея да твърдя, че **българското общество не е дорасло да приема другите етноси** и ми е много неприятно от това. Даже **един от мотивите, които ме карат да се махна от България е точно този**. Не искам децата ми да растат в такава негативна среда. Просто искам да се чувстват свободни граждани и да знаят, че това, което са, всъщност се уважава от другата страна ... не е първосигналното отношение за това дали си ром или си българин. ... За съжаление, в момента си признавам, че **не смея... детето ми да знае с какъв етнически произход е**, към каква етническа група принадлежи, не искам да я поощрявам да го признава пред връстниците си, което е много жалко, защото съм сигурна, че както е любимката и отличничката на класа, в един момент тя просто **ще стане циганчето на класа**, което е много жалко и много тъжно.... Да не говорим за **дискриминация на работно място, дискриминация в болници** и т.н. Миналото лято трябваше да лежа със сина си в болница, защото беше болен от пневмония. Там видях какво е отношението към ромите и към българите. ... Имаше много роми, ... майки с деца, ... **с тях се държаха като с кучета**. И е много жалко, ... имаме студенти-роми по медицина, студенти, ... **тях ги е страх да се припознаят, че са роми, защото ги е страх от враждебното отношение** на техните състуденти. Което е много жалко.”(Ч.Р. – ромка, експерт в престижна фондация)
- „Например в Пазарджик **не пускат цигани в заведенията**, по-точно в Пазарджишко, в най-различни места, което за мен е пълна глупост.”(С.С. – ром, директор на фондация)
- „Имам доста близки и от моето обкръжение, които **не са приемани, затова, че са от ромски произход**. ... Едно момче от „Факултета” кандидатстваше за една от известните фирми – „Кенар” и по телефона проведеха разговора, казаха, че отговаря на всички изисквания. Той отиде, а **не му личи**, така физически, антропологически, произхода, **няма особените белези за ром**. Не са го разпознали от раз, но той ги е попитал дали ще

²⁰ „Стигмата деформира житейските проекти на индивида, препятствайки неговите естествени стремежи да се чувства пълноценен член на собственото си общество. ... Да бъдеш стигматизиран означава да бъдеш жертва на стереотипното мислене на доминиращите групи в обществото. ... Стигмата девалвира социалната идентичност на т.нар. „различни хора”; изолира ги от нормалния ход на обществения живот заради техния цвят на кожата, физически увреждания, сексуални ориентации, религиозни и идеологически вярвания.”(Градев 2010:11-16).

създаде проблем, че е от ромски произход. И му се прекрати договора.”(К.Л. – ромка, ръководител на държавна агенция)

Училището е първото „място за дискриминация”, там ромите се срещат за пръв път така масово с други, вече също осъзнали своята различност, деца, които в сблъсъка с „различното” неизбежно възпроизвеждат **„отграничаващи” модели на поведение на своите родители, близки, роднини**, сред които са ежедневно. При това училището е качествено различно място от „улицата, махалата”, то е държавно-организирана, официализирана институция, със задължителна обща цел (образование и обучение), с единни, общи правила и норми за всички, вкл. за „различните”. И като „първа среща” с неприемането, отграничаването, тя се запомня дълго, често и през целия живот, тя както възпитава, така и „белязва”, стигматизира младия човек от малцинството с негативния знак на „другите”, „по-низшите” в обществото. Такива „отграничаващи” случаи обикновено съпровождат целия процес на обучение, и в по-горните образователни степени, както и **при кандидатстване за работа**. Разбира се, има определени нюанси при случаите с „етнохомогенните”(„ромски”) и със „смесените” училища.

· **„В първи клас** беше първият учебен ден в масовото училище. Толкова прилежно облечена, с толкова желание, с опашките, с панделките и всичко, и всичко. И като си тръгнахме, вече там ни дадоха букварчетата, запознахме се с госпожата, с другарката и като си тръгнахме едно момче ме блъсна и каза: **„Ти си циганка!”**. Значи сега, ако ми кажат това - ОК, добре, такава съм, но тогава... това е едно 7 - годишно дете, това е първото му влизане в училище! Е, това направо ме смаза. Тогава, прибирайки се у нас, **плаках, и плаках, много плаках**. Очаквах баща ми да ме хване, така, съвсем по детски за ръчичката и да дойде с мен в училище и да се накара на онова момче, че виждате ли тука, моето дете е циганче, но е много добро. Но той не го направи. Той ми каза, че тепърва ще се сблъскам. Аз съм била на 7 години, **той ми говори за живота**. Но се оказа много полезно. Значи, аз плачех, той ми казваше: **„Тепърва ще се сблъскаш с такива неща. Трябва да си силна и да се справяш сама, ако искаш да оцелееш. Ако искаш да се докажеш пред дечищата, само с учене ще можеш да докажеш, че ти си най-добра”**. Е, това му бяха думите. ... и може би оттук... **от този момент съм започнала да се старая да бъда най-добрата, да покажа, че виждате ли аз може да съм от ромски произход, но съм като вас, дори може да съм по-добра**. От тука тръгна всичко.”(К.А. - ромка, младши експерт по етническите и демографски въпроси в областна администрация)

· **„Да, да, да (отговор на въпроса дали са били обект на нетолерантно поведение)**. Като ученичка в средното ми училище, аз бях единствената циганка в класа и **никой не искаше да седне до мен** на чина. Като тръгнахме на екскурзия, аз **сядах сама** в автобуса и това **беше много болезнено за мен**, защото аз бях в една пуберитетна възраст, когато душата е лесно ранима. Човек се затваря в себе си и ги изживява много тежко нещата. **Много е обидно, много е болезнено, но мисля, че с времето го преодолях и това ме направи по-силна**. Защото в един момент аз реших да спра да страдам и че не съм по-различна от тях и че не съм по-лошо качество и **това ме амбицира да се доказвам** и ме направи по-силна.”(К.Л. – ромка, ръководител на държавна агенция)

· **„Ами да, всъщност тогава... това беше много неприятно**. Това момче беше мой съученик. Значи ... ние сме били осми клас. Бяхме много непознати един за друг като цяло, ние тепърва се опознавахме. Тогава обаче той започна много регулярно **да ме обижда за това, че съм циганка, да ме псува** на майка и така нататък. Аз съм от хората, които смятат, че трябва да се борят, без значение на това какви биха били последствията и съответно се скарах с него. Той ме изведе в коридора и ме **наби**, което беше ужасно. След като ме наби, естествено, класната ми ръководителка, която след това се държа... много добре с мен, без значение на етническия ми произход, а на постиженията ми като ученик,... тя отиде и говори с директора на училището и те го изключиха. Имаше достатъчно свидетели... Онова **тогава наистина много ме травмира**. Аз

много дълго време не исках да ходя на училище. Да, това е ужасно просто!!!”(Н.Н. – ромка, програмен директор в престижна институция)

· „Винаги е имало по коридорите **презрителни погледи**, които **предполагам че няма как да бъдат избегнати** ... но най-малкото не мога да кажа, че учителите са се отнасяли зле с мен или към който и да е друг от съучениците ми роми и като оставим настрана тези **неизбежни пренебрежителни погледи, сарказма и от време на време някоя и друга подигравка**, като цяло хората са се отнасяли да речем прилично с мен. Е, не мога да кажа, че са се отнасяли добре или че са ме канили по купони, когато са се събирали в класа...”(И.Ж. – ром, търговец на имоти).

· „Имаше огромно значение, защото аз, излизайки от прогимназията в квартала, в който живеех (с пълно отличие завърших), отивайки в гимназията, там **бях пълен аутсайдер**, защото бях **изолиран** моментално. **Не си общувах с мен**. Спомням си, че един ден вместо да кажа „якичката”, казах „якачката” и това беше причина да **ме подиграват почти цяла година и аз бях на границата да се откажа от средното**, да не продължа и много се радвам, че тогавашният директор от прогимназията дойде лично, поговорихме и каза: „*Ти представляваш този квартал, излезе с най-високата диплома, така че си длъжен да продължиш!*”(Ж.Р. - ром, общински съветник)

· „Не мога да забравя дискриминацията, която почувствах през 1978-ма година, когато **кандидатствах** във Великотърновския университет за студент. Като се започне от заявлението за кандидатстване – тогава имаше кодове, на които **трябваше да отбележим, че произхождаме от малцинството**. Имаше кодове 01, 02, 03 – и доколкото си спомням **03 бе за ромски произход**. Явно това оказва **влияние върху оценяването** на работата ми по история, където получих много добър 4.50. Но впоследствие **не бях приет** в университета. Заедно с мен кандидатстваше и един мой приятел (от български произход), който получи тройка на този изпит и постъпи като студент във Великотърновския университет. **Това много силно ме обезкуражи и дълги години не кандидатствах** във висше учебно заведение.”(Т.С. – ром, директор на основно училище в село)

· „Аз, например, когато съм бил в електротехникума през 1972-73 г, тренирах безмоторно летене. Всъщност само тогава съм бил дискриминиран заради етноса ми, защото **не ме приеха ...понеже съм ром. Роми не можеха да служат в авиацията**. Това е единственият случай на дискриминация... Пречи ...**етническият произход, цветът на кожата** определено пречи.”(К.Д. – ром, главен експерт „Социални дейности” в общинска администрация)

· „Говорим със собственика на заведението – той много доволен: *“Да-а, точно такъв човек търся. Да-а, вие си разбирате от работата, работили сте по морето. Идват тука чужденци. Така, така, така, така...”*. Всичко беше наред и в последния момент каза: *“Ще може ли само да Ви запиша името, да можем... да ви се обадя и телефон да ми дадете”*. И аз викам: *“Ма да – казвам се Мехмед Д.”*. И той: *“А-ааа? Добре... Добре, значи, вий сте Мехмед, така ли?”*. Казвам му – *“Мехмед”*. *“Ами аз ще ви се обадя по - нататък”* - **и не ми се обади повече.**”(ром, кмет на село)

Обществените заведения – **кафенета, ресторанти, магазини** са чести места, където се изявяват дискриминационни нагласи. Това е секторът на търговското и друго подобно обслужване, където се проявяват етнически стереотипи. Нашите изследвани лица – успели роми – многократно разказват конкретни случаи на дискриминационно ограничаване, отделяне, изолиране, на които те лично са били свидетели.

· „Точно бяха отворили ново кафе (името му е Парадайз). Тръгнали сме с братовчед ми да прием кафе там. Някой от нашите ни срещна... и ми вика: **„А, бе, там не сервират на цигани”**. Е, това само ме амбицира. Отиваме, сядаме и верно, не ни сервират. Питам сервитьорката защо не ни взема поръчката и тя ми отговаря, че така й е наредено и да говоря със собственика на заведението. Така се ядосах и от кафето – при кмета на общината. ...И му викам **„Знаете ли какво става в нашия град, така и така ...в онова кафе не сервират на цигани.”** Той обеща да провери какво става. После срещнах и собственика, а той ми вика, че било верно, ама не се отнасяло за

мене...е, **почнаха да сервират на цигани**, де.”(С.Г. – ром, технически ръководител в общинско предприятие)

· „Един ден си спомням излязох с големия ми син, той беше на 4 години. Влязохме **в една пицария и ни беше отказано да ни сервират**. Дойде сервитьорката и каза: „*Управителят забранява да Ви сервираме!*” А след това пък наши приятели, гости от Германия, също седнаха и им се случи това нещо, на което ние реагирахме бурно... След което пристигнаха полицаите и по един много демонстративен начин казаха: „*Това е частно, ако искат ще Ви пуснат.*” Аз реагирах и казах: „*Добре, утре хлебопекарите ще кажат: няма да продаваме на циганите, от аптеките няма да ни дават лекарства! Какво означава това?*” И първото нещо, което направих, между другото, когато влезнах като общински съветник първи мандат, беше да **предложа една нова точка в Наредбата за обществения ред на общината, която сега си я спомням и ще я помня до края на живота си: Забранява се отказа и обслужването на гражданите на обществени достъпни места заради техния пол, религия , раса, етнос и др.** И това беше огромно постижение. За съжаление пак няма наказани по тази Наредба.”(Ж.Р. - ром, общински съветник)

· „Бил съм често свидетел на **антиромско** говорене. То се среща **всеки ден и в медиите**. Това е факт. А лично съм бил свидетел и **в заведение**. Имах приятелка, която е по-светла, като мен, и е с руса коса, ромка. **Брат ѝ обаче е тъмен**. Той бе с неговата съпруга. Ние влязохме в заведението. Тях ги **спряха и им казаха, че всички места са заети**. А заведението бе почти празно. При което ние се върнахме и казахме, че **също сме роми**. Разговаряхме с охраната. Но така или иначе **остана обидата и горчивината**. Обърнахме се и си тръгнахме.”(Б.Т. – ром, шеф на ромска фондация)

· „Едно приятелче имам, от квартала. Значи, той е **доста мургав**. Седнахме ние в едно заведение с него в Стара Загора. В следващия момент около 40 минути стояхме и чакахме сервитьорката да дойде. Четиридесет минути. И така стана, че аз я извиках и казах... поръчката. Тя каза: “*Съжالياвам, но имаме уговорка със шефа... да не сервираме*”. И аз викам: “*ОК, викам, шефа Ви тук ли е, аз искам да разговарям със него?*”. И тя ми каза: “*Ами съжالياвам, шефа го няма*”. Викам: “*Ми, хубаво тогава*”. И седнахме точно отсреща на същото заведение.”(Н.Н.- ром, кмет на село)

· „Бил съм свидетел на грубо и нетолерантно отношение към роми, било то на улицата или в **магазин, кафе** и съм се включвал в скандала, като съм опитвал да го прекратя... Много ми е обидно, когато **всичките се поставят под общ знаменател негативното отношение залива всички**, без значение кои са. Смятам, че **малкото познаване на ромската общност, липсата на опознаването, нетърсенето на диалог и толерантност са едни от предпоставките за възникване на дискриминационни ситуации и мисли.**”(П.Б.-ром, общински съветник) и

Дискриминация се усеща и в други **публични институции**, като напр. **здравни заведения**, дори в родилни домове. Не са редки случаите, когато просто етническият произход е причина за съкращения, уволнения от местоработата, а и за самото постъпване на работа.

· Всеки ден ставам свидетел на дискриминация на роми. Напр. вчера една жена **от ромски произход** дойде, за да си **подаде данъчната декларация** и чакайки на опашката от хора, двама започнаха да се заяждат с нея, цитирам: „*Вие циганите освен да крадете, какво друго знаете? Сега и тук сте се наредили.Какво ще декларирате? - Откраднатите пари на нормалните граждани?*”(Р.А - туркиня-вътрешен одитор в НОИ)

· „Една грозна ситуация ще ти разкажа. Отивам да изпиша от **родилното** жена ми, като роди второто дете. Докато чакам в коридора, влиза една сестра в кабинета на доктора и чувам следния разговор: „*Докторе, ако може да видите едно от децата в пета стая на второ легло. Нещо не е добре, повръща и има обрив.*” Докторът се обърна и я попита „*Кое дете, онова циганчето ли – нищо му няма*”; когато можел щял да го види. Много зле се почувствах, че едно циганче сякаш не е човек. И други случай е имало.”(К.Н. – ром, митничар)

· „Последният случай, когато в комисията по дискриминация постъпи, бе сигнал за **уволнение** на две жени, които бяха уволнени **само за това, че са от ромски произход, и двете са с висше образование**. Едната беше **учителка**, а другата **служител в банка**. Това са едни изключително съвестни и изпълняващи стриктно трудовите си задължения жени.”(Д.М. – ром, управител на фондация)

· „Винаги съм бил (обект на нетолерантно отношение), дори просто се е усещало завист към мен. Хората си казват „*Ей, **тоя циганин** голяма работа, преуспял...*” Един от проблемите на отричането е **непознаването**. Ако ние се опознаем, ако ние научим повече един за друг, мисля, че страхът отпада....Трудности съм имал **както всеки ром**, аз бях помилван от съдбата, защото **според българите не приличам на циганин**, това не беше важно за мен, никога не съм крил произхода си, което неведнъж ми е пречило за трудовата ми реализация. Защото **ако не бях ром щях да бъда най-малко началник смяна**.”(Ц.П. – ром, председател на фондация)

· „Бях без работа в периода 2000-2002 г. и тогава тя (съпругата) беше отишла да ходатайства за работа при местния лидер на една партия. И знаеш ли какво ѝ беше казал? – „**Не може работа, защото е циганин!**” ...И никога няма да го забравя.”(С.Г. – ром, технически ръководител в общинско предприятие)

Недопускането на роми (цигани) в **обществени къпални или бани** е чувствителен индикатор за дискриминационно отношение. Тук става дума за неприемането дори на физическия контакт, **буквалното физическо неприемане** на „другия”, различния, което оказва силно и трайно потискащо въздействие върху дискриминираните.

· „Преди доста години изписаха **пречупени кръстове** на вратите на една наша организация. Даже на едно от училищата – спортното училище – има надпис: „**Смърт на циганите!**”. Чувала съм, че и **на плажа ...не пускат роми**.”(С.В. – ромка, младши експерт по етническите и демографски въпроси в областна администрация)

· „Преди две години бях тука до **басейна на хотела**. Отидохме със сина ми, плувахме к'вото плувахме. На излизане видяхме едни приятели от махалата, които отиваха натам. Аз докато се кача на колата - те се връщаха вече. Питах ги какво стана и ми казаха, че **имало частно парти и не ги пуснали. Не ги пускат, защото не са българчета**.(Ш.О. - турчин, експерт по етническите въпроси в голяма градска община)

· „Да, бил съм свидетел и също съм чувал за много сериозни прояви на дискриминация. Хората от махалата **не ги допускат по обществените плажове в Пловдив, само защото са от малцинствата**.”(А.Я. – „турски ром”, общински съветник)

Успелите роми са напълно откровени в интервютата, като споделят, че дискриминационни изказвания и действия са установили **и при хора, добре образовани и работещи на високи позиции, овластени, с авторитет**. Не се спестява истината и за неправомерни действие на силовите органи на реда, като полицията.

· „Ооо, непрекъснато съм свидетел (на антиромски изказвания)! (смее се)... Била съм свидетел на такива и то от **хора, които видимо са образовани**, наистина ерудирани и се изказват неподготвени просто. Когато говориш генерално за една общност, ти смяташ, че човекът срещу теб, който принадлежи на общността, отговаря на същите критерии. Изключително много се дразня, когато **хора на високи позиции**, сега няма да цитирам имена, но...и **министри, заместник-министри се изказват много неподготвено**. Като, разбира се, уговорката е следната – „**не се обиждай**”, защото **всички знаят, че аз съм циганка**. „**Не се обиждай, обаче вие, циганите...**”... А докато работих в едно НПО имаше много **скинари**, които обикаляха около района и **пребиваха деца, жени само заради това, че са цигани**. И това, честно казано, е ужасно. В смисъл, това не може да се случва в днешно време. Не бива да се случва, без значение на това какви са те по етнически произход или каквото и да е било. ...А, присъствах и на нещо много неприятно в Пазарджик. Това се случи в началото на 90-те години, там имаше една масова

акция на **полицията**, като тогава официалното становище беше, че издирваха човек, който е извършил престъпление. Те влизаха по къщите на хората и **пребиваха всички мъже, които намереха в къщата**. След като **видях едно момче, което почина след това, след като го бяха пребили**, в какво състояние е, мога да ти кажа, че нагласата ми към полицията оттогава, просто... Виждала съм **много фрапиращи случаи** и това не е нещо, за което трябва да се говори много, според мен, защото така се изострят взаимно обществените нагласи.”(Н.Н. – ромка, програмен директор в престижна институция)

· „Притеснявам се, че и моите деца ще предпочетат да се реализират далеч от родината си. Няма да искат да останат, някой **премиер да не ги нарича „лош материал“**. ...Разбира се, **дразня се много от изказвания** на хора, които се занимават с политика... Не разбирам **празното говорене и омразата**, която **насаждат и злобата**, с която говорят някои от членовете на **Атака**. **Не я разбирам и оправдавам тази омраза**. За мен това са **хора с комплекси**.”(Б.Б. – туркиня, мениджър-служител в банка)

· „Да, бил съм (свидетел на дискриминационни практики). Ходих веднъж в полицията в града от където съм, за да си направя справка за нещо и там имаше двама или трима роми, един **полицай** им говореше с доста висок тон и започна да **блъска единия с обидни думи**, които няма да спомена сега. Умишлено не споменавам и града.”(ром, вътрешен одитор в централно ведомство)

Сравнително често успешите роми отправят упреци към неадекватното и непремерено поведение на **медиите у нас**, които не просто нямат стратегия за минимизиране на дискриминационното отношение към хората от други етноси, но и стават проводник на погрешни и разпалващи омразата тези, особено към ромите.

· „Като цяло това (дискриминацията) се случва главно, когато хората от малцинствата си търсят работа. Ако такова нещо ми се случи обаче без всякакво съмнение бих си потърсил правата. ...Бил съм свидетел. Това става **главно чрез медиите, оттам бликат такива коментари и изказвания относно ромите** и то от хора, които, по думите им си личи, са много далече от истината. И все пак не спират да ръсят глупости. Няма как само като ги слуша, човек да не го хване яд, дори и да не е представител на нашия ромски етнос.... Говорят се какви ли не **безсмислици и глупости относно ромите**.”(Х.Р. – ром, главен експерт „Интеграция на малцинствата” в общинска администрация)

· „Да, когато постъпвах на работа в колектив от 65 души, като първия представител на малцинствата, включвах се в колектива, **усещах студено отношение от колегите**, изолиране... Поговорих с някои от тях по темата, и всичко се изясни. Трябва да разбираме различните, да уважаваме техните традиции. Да бъдем най-малкото **толерантни към другостта**. Да осъзнаем, че всички сме от едно общество и не можем едни без други. Но сега нещата се промениха и аз помагам на други хора да си търсят правата. Трябва **да се изчисти „езика на омразата” от всички медии** на първо място. Да не се толерират и **да не се дава възможност за изява на лица, проповядващи националистически идеи**. Да се инвестира в ограмотвяването и образованието на малцинствата.”(М.Ю. – български мюсюлманин, общински съветник)

Интересно е, че сред успешите роми има хора с известна **носталгия** към отминалия режим от преди 1990-та. Те заявяват, че въпреки строгата дисциплина тогава, ромите са били повече уважавани и толерирани, можело е по-лесно според тях да заемат добри позиции.

· „В комунистическо време, което аз лично не харесвам кой знае колко, но тогава нямаше такъв проблем. ... Напротив, **нашите цигани бяха толерирани по всевъзможни начини**, за да могат да се образуват добре. И тогава **не беше проблем циганин да заеме някаква ръководна функция** или да заеме едно така доста добро място в обществото. Тогава **не беше чак толкова чудно, колкото да кажем на днешно време, да видите циганин, на някакво добро място**.

Тогава беше добре. Обаче в новите времена нещата се промениха. И аз очаквах да се променят към нещо добро, но...”(З.Г. - ром, строителен предприемач)

Дискриминационните практики често са твърде замаскирани, завоалирани, прикрити и те дори рядко се усещат като такива от дискриминиращите, а предимно от дискриминираните. И последните, като потърпевши, разбират този „**тънък психологически момент**” на недоверието, на дистанцията, на „чуждеенето”. И е разбираемо удовлетворението за тези хора, когато разберат, че са преодолели началното недоверие към тях. Митът, че българското ни общество е много толерантно към „другите”, към „различните” е добре да се преосмисли в по-реалистични тонове.

- „Имала съм и лични обвинения (обиди), но някакси във времето си **изградих защита** за това и някакси гледам с други очи на това. В един момент прозрях, че **това не е мой проблем, а на човека отсреща, който извършва акта на дискриминация**. Първият случай, като студентка ..., един от преподавателите обсъждаше с колегите си в двора: „*А, бе, ако видиш циганин на снимка – шамар му удари*” и аз отреагирах много емоционално, много по детски, на 18 години бях. Застанах пред него и му казах: „*Ударете ми шамар! защитна стена*, не е мой проблемът, а е негов, вече не го приемам така болезнено.”(К.Л. – ромка, ръководител на държавна агенция) ”(смее се), сега ми е много смешно за реакцията ми. По време на лекцията на него му стана много неудобно, но после станяхме много добри приятели. С времето си изградих
- „Като че ли **българското общество много по-трудно приема различните**. Не знам, ...но съм срещал такова **недоверие** спрямо себе си. Не е някаква неприязън, но по-скоро **недоверие** съм срещал, като представител на етническо малцинство. Като че ли **докато не се докажеш** в дадената област, много трудно се приема, че можеш да направиш тази работа по добър начин ... Малко е трудно за разбиране, **то е много тънък, чисто психологически момент, да усещаш недоверието към себе си**. След това вече идва удовлетворението от това, когато видиш, че другите, било то колеги или хора, с които работиш и е много приятно да усетиш, че почват да те приемат по нормалния начин. Аз и това съм изпитал. В първия момент, **най-малкото като чуят името ти, има едно дистанциране**, но в процес на работа ...хората почват да те приемат и винаги ми е правило много силно впечатление, ... много съм се учудвал когато ми кажат „*А, бе, ти не си като тях*”. Големият проблем е, че хората ако не си говорят, не споделят, не знаят повече един за друг... Човек ако седне да изслуша другия, ако се опита да го разбере, най-малкото ще види, че нямаме кой знай какви големи различия. Тогава нещата се приемат по-лесно. Всеки човек би трябвало да се приема като човек преди всичко, а след това да се интересува за всичко останало. Това ако успеем да направим, имаме бъдеще като нация, като държава. Просто трябва да се приемаме такива, каквито сме.”(Н.Т. – „турски ром”, местен партиен лидер)

Освен „обичайните” форми на дискриминация – обидни подхвърляния, неприемане в приятелските групи, при кандидатстване за работа, в обществени заведения и пр., някои успели си спомнят и други **крайно нетолерантни прояви**.

• „Бил съм свидетел естествено (на антиромски изказвания). Случвало се е и в телевизионни **диспути между мен и представители на националистически организации**. Впечатлява **силната омраза на тези млади момчета към целия ромски етнос**. Толерантността е пътят за преодоляване на омразата. Усилия е нужно да бъдат положени от всички страни.”(Г.Д. – ром, директор на НПО)

И още нещо. В някои, макар и малко на брой, интервюта, събеседниците стигаха и до особено задълбочени разсъждения, опитвайки се да **погледнат от „другата” страна**, някои дори са били реално в такива ситуации, когато самите те изпитват необяснима на повърхността склонност да проявят ако не открита агресия към различния от тях, то пак отношение на неприемане, т.е. те да са в ролята на дискриминиращи. Без съмнение, това оказва позитивен психотерапевтичен ефект и помага за „справянето” със случаите на дискриминация и към самите тях.

· „Ето аз **цял живот съм била обект на дискриминация**. Първо в училище не са ме приемали, после в един момент в работата колегите не са ме приемали. Но когато бях на специализация в Амстердам, там имаше едни етиопци в курса и аз **изпитвах непреодолима неприязън към един от тях**, а той горкия страшно много ме харесваше и интуитивно усещаше, че аз го избягвам и ми подари една касета с музика – тяхна, за да стопи ледовете. И вечерта в стаята си зададох въпроса: **кой ти дава това право**, при условие, че **ти самата си била обект на дискриминация**, знаеш колко е болезнено и защо?... **Заради цвета ли** не го приемаш и започнах да ровя в моето съзнание, защо самата аз се държа по този начин с този човек? Във всеки от нас това е програмирано...”(К.Л. – ромка, ръководител на държавна агенция)

Без съмнение, подобна „смяна на гледните точки” – когато дискриминирания се окаже на мястото на дискриминиращия – е много оздравителна за осмисляне на дискриминационните отношения и на пътищата за тяхното преодоляване.

Както се убедихме от многобройните преки свидетелства на самите успели роми, както и от успели от български турци и българи-мюсюлмани, случаите на дискриминация към хора от малцинствените етноси са извънредно често срещани, което налага на първо място сериозно осмисляне на причините и на конкретните политики за ограничаване на подобни практики. Водеща роля в тези усилия се очаква да играят държавните институции, както и медиите, а и активизирането на гражданското общество.

В последния, качен на сайта на КЗД, доклад от 2017 година можем да посочим един от най – ярките примери за насаждане на етническа омраза в България. Решение No119/29.03.2017 г. по преписка No24/2015 г. е пример за това, че при изказвания, представляващи призови за разпалване на вражда и омраза, се допуска ограничаване правото на свободно изказване с цел охраната на други, също конституционно защитими права и интереси, особено когато са направени публично (от трибуната на Народното събрание) от политическа личност, каквато се явява един народен представител. Според жалбоподателя А.А. направените изказвания от народния представител В. С., че „българските роми са се превърнали в нагли, самонадеяни и озверели човекоподобни, изискващи право на заплати, без да полагат труд; искащи помощи по болест, без да са болни; детски за деца, които играят с прасетата на улицата и майчински помощи за жени с инстинкти на улични кучки“, са обидни и уронват честта и достойнството на всички роми в страната и са от естество да провокират етническа омраза към ромите, както и да подбудят аудиторията към етническа омраза и дискриминация. Счита, че изказването на В. С. в качеството на народен представител засилва обществената опасност на деянието, тъй като авторът му използва своето обществено положение и е в състояние да въздейства на по-широка аудитория, а именно да мотивира и подбуди широк кръг от хора към дискриминация по етническа принадлежност. Определеният по преписката съставустановил, че с посочването на етническата принадлежност и свързването ѝ с престъпни деяния, без да се обосновават на официални данни, както и чрез употребата на конкретни квалификации по отношение на лицата от „циганската общност“, в направеното на 17.12.2014 г. от трибуната на Народното събрание изказване „...за по-малко от двадесет дни българското общество стана свидетел на няколко брутални престъпни акта, извършени от представители на циганския етнос над малолетни, както и над медицински служители по време на изпълнение на техните служебни задължения. Случаите изумиха и стъписаха обществото със своята бруталност, наглост и чувство

на безнаказаност. Остава въпросът какви са причините част от циганския етнос да се превърне в рушител на държавността и законите? Защо хората, които сега са се превърнали в нагли, самонадеяни и озверели човекоподобни, изискващи право на заплати, без да полагат труд, искащи помощи по болест, без да са болни, детски за деца, които играят с прасетата на улицата и майчински помощи за жени с инстинкти на улични кучки“ народният представител извършил „тормоз“ по смисъла на §1., т.1 от Допълнителните разпоредби на ЗЗДискр. на основата на признак „етническа принадлежност“. Установено е още, че посочените изявления не съставляват подбуждане към дискриминация по смисъла на параграф 1, т.5 от ДР на ЗЗДискр. На народния представител в 43-тото НС е наложено административно наказание глоба в размер на 1000 лева. На основание чл.76, ал.1 от ЗЗДискр. му е предписано в бъдеще да се въздържа от изявления, засягащи честта и достойнството на личността по признак „етническа принадлежност“²¹.

²¹ <http://www.kzd-nondiscrimination.com/layout/images/stories/2015/otchet/%D0%9E%D0%A2%D0%A7%D0%95%D0%A2.2017.pdf>

КАКВО КАЗВА ЕВРОПЕЙСКАТА КОМИСИЯ ЗА БЪЛГАРИЯ ?

Европейският семестър е цикъл на координиране на икономическите и фискалните политики в ЕС. Той е част от рамката на Европейския съюз за икономическото управление.

В основата му е 6-месечният период от началото на всяка година, откъдето е и названието му „семестър“.

По време на европейския семестър държавите членки привеждат своите бюджетни и икономически политики в съответствие с целите и правилата, договорени на равнище ЕС.

Европейският семестър обхваща **3** **градивни елемента** на координация на икономическите политики:

- **структурни реформи**, предназначени за насърчаване на растежа и заетостта в съответствие със стратегията „Европа 2020“
- **фискални политики** с цел да се осигури устойчивост на публичните финанси в съответствие с Пакта за стабилност и растеж
- предотвратяване на прекомерни **макроикономически дисбаланси**

Основните цели на този семестър са:

- принос за постигане на конвергенция и стабилност в ЕС
- принос за осигуряване на стабилността на публичните финанси
- насърчаване на икономическия растеж
- предотвратяване на прекомерни макроикономически дисбаланси в ЕС
- изпълнение на стратегията „Европа 2020“²²

В последния доклад на Европейската комисия от 7 май 2019 г. се казва, че „звестен напредък бе постигнат по отношение на:

- подобряването на събирането на данъците и публичните разходи, включително чрез ускоряване на мерките за намаляване на размера на неформалната икономика; изпълнението на плановете за действие в областта на надзора във финансовия сектор и осигуряването на адекватна оценка на активите, включително държаните от банките обезпечения;
- увеличаването на пригодността за заетост на групите в неравностойно положение чрез засилване на мерките, насочени към намирането на работа или обучението и чрез подобряване на техните умения;
- **осигуряването на качествено приобщаващо общо образование (въпреки това има изоставане в мерките за справяне с особеното положение на ромите и други групи в неравностойно положение).**”

България е изправена пред предизвикателства по отношение на редица елементи от набора от социални показатели, определен в подкрепа на Европейския стълб на социалните права. В България все още се наблюдава един от най-големите дялове на хората, живеещи в риск от бедност или социално изключване, както и високи равнища на неравенство на доходите. Социалните трансфери имат слабо въздействие върху намаляването на бедността. Системата на образованието и обучението продължава да е изправена пред големи предизвикателства, в това

²² https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/2019-european-semester-country-report-bulgaria_en.pdf

число осигуряването на качествено приобщаващо образование и справянето с преждевременното напускане на училище. Нивото на цифровите умения на населението продължава да е много ниско. **Въпреки подобренията на пазара на труда нискоквалифицираните лица, ромите и хората с увреждания продължават да се сблъскват със значителни трудности при намирането на работа.**

Образователната система се модернизира на всички равнища, но все още са налице значителни предизвикателства. Трайно високите равнища на преждеременно напускане на училище и слабите образователни резултати подчертават необходимостта от значителни инвестиции в образованието. Това е от особено значение за преодоляване на предизвикателствата, свързани с качеството и равните възможности в образованието и грижите в ранна детска възраст, училищното образование и професионалното образование и обучение. Въпреки продължаващите усилия висшето образование не е достатъчно съобразено с потребностите на пазара на труда. Равнището на участието в програмите за учене за възрастни е сред най-ниските в ЕС. **Включването на ромите в образованието и голямото въздействие на социално-икономическия статус върху образователните резултати остават проблематични.**

Наблюдава се подобрение на пазара на труда, подкрепено от икономическия растеж. Равнището на заетост достигна 71,3% през 2017г., което е най-високото след присъединяването на България към ЕС през 2007г. Независимо от трудния старт, по-целенасочените политики за подпомагане на хората да намерят работа или обучение започват да дават резултати, подкрепени от икономическия растеж. **Въпреки това някои групи (нискоквалифицираните, младите хора, ромите, хората с увреждания) продължават да се сблъскват с предизвикателства. Намалването на населението в трудоспособна възраст, недостигът на квалифицирана работна ръка и уменията продължават да бъдат повод за загриженост.**

Някои групи от населението не са напълно интегрирани на пазара на труда. Въпреки като цяло положителното развитие, все още съществуват структурни предизвикателства. През 2017г. дълготрайно безработните представляват все още 55% от безработните, докато процентът на младите хора, незаети с работа, учене или обучение, все още е над средната стойност за ЕС (15,3% спрямо 10,9%). Съществуват също така значителни различия в процентите на неактивност и на заетост в зависимост от образователното равнище и съответния регион. **Нивата на активност и заетост са по-ниски сред хората, живеещи в селските райони и малките градове, нискоквалифицираните лица и ромите.** Въпреки че насочването на активните политики по заетостта се е подобрило, равнището на средствата, отпуснати за обучение, е все още недостатъчно и делът на участниците в мерките за активизиране продължава да е много нисък.

Продължават да са налице предизвикателства в областта на здравеопазването и образованието, борбата с бедността и насърчаването на социалното приобщаване. Постигнат бе ограничен напредък в подобряването на достъпа до здравни услуги и намаляването на преките плащания от страна на пациентите, както и в преодоляването на недостига на медицински специалисти. Все още има нерешени въпроси, свързани с въвеждането на прозрачна схема за преглед на минималния доход и подобряването на нейния обхват и адекватност. Известен напредък бе отбелязан в сферата на образованието, но все още има сериозни предизвикателства, свързани с качеството и равнопоставеността, на всички равнища. **Включването на ромите и въздействието на социално-икономическия статус върху образователните резултати остават проблематични.**

Силният икономически растеж доведе до стабилно възстановяване на пазара на труда. Степента на икономическа активност продължава да нараства, спомагайки за компенсирането на намаляващото население в работоспособна възраст. В резултат на това равнищата на заетост са по-високи в сравнение с нивата преди кризата. **Въпреки подобренията някои групи все още не са напълно интегрирани на пазара на труда, а именно хората с ниска степен на образование, ромите, хората с увреждания и младите хора.**

Неравенствата във възможностите ограничават достъпа до пазара на труда за големи групи от населението, което може да попречи на устойчивия и приобщаващ растеж. Нивата на активност и заетост са все още много ниски сред хората, живеещи в селските райони, нискоквалифицираните лица и ромите. **Близо 55% от ромите са безработни; едва 26% са заети в някаква форма на платен труд, а 65% от младите роми нито работят, нито участват в някаква форма на образование или обучение (FRA, 2016)²³.** Поради неблагоприятните демографски тенденции, в краткосрочен план ромската общност ще представлява значителен дял от населението в трудоспособна възраст, поради което мерките за активиране, повишаване на информираността, повишаване на квалификацията и преквалификацията са от съществено значение. Съфинансираните програми на Европейския социален фонд предоставят широка гама от инициативи за реинтеграция на пазара на труда. **Те включват възможности за обучение на нискоквалифицирани млади хора и подкрепа от психолози и медиатори от ромски произход за публичните служби по заетостта. Създаването на работни места, както и подобряването на знанията и обучението в селските райони са сред основните цели на помощта, предоставяна чрез Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони. Очакват се положителни резултати през следващите години.**

Високите равнища на бедност и неравенството по отношение на доходите продължават да са сериозно предизвикателство. Според набора от социални показатели, определен в подкрепа на Европейския стълб на социалните права, през 2017г. 39% от населението е било изложено на риск от бедност или социално изключване. Процентът на изпитващите тежки материални лишения е намалял с 1,9 процентни пункта до 30% от населението или около 2,8 милиона души. **Бедността е особено голяма сред най-уязвимите групи —възрастните хора, по-специално жените, хората с увреждания, ромите, семействата с три или повече деца и хората, живеещи в селските райони.** Делът на заетите лица, изложени на риск от бедност, намаля слабо през 2017г., достигайки 10% (при средно за ЕС-28 равнище от 9,4%). Бедността на работещите се увеличава през последното десетилетие и е особено голяма сред нискоквалифицираните работници и временно наетите лица. Неравенството по отношение на доходите се увеличава непрекъснато през последните години, достигайки едно от най-високите равнища в ЕС. През 2017г. доходите на най-богатите 20% от населението бяха над осем пъти по-високи от тези на най-бедните 20%, като тази разлика е значително по-висока от средната за ЕС.

Ромите продължават да са изправени пред многобройни предизвикателства. Делът на ромите, живеещи в риск от бедност, се изчислява на 89%. По-голямата част (65%) живеят в домакинства без достъп до комунални услуги като питейна вода и без основни жилищни условия (FRA MIDIS, 2016). Липсата на функциониращ механизъм за координация на интеграционните политики за ромите на национално равнище добавя още едно ниво на трудност за ефективното определяне на политиката и изпълнение на стратегията за интегриране на ромите.

²³ Показателите, използвани в проучването на FRA от 2016г., са много близки до тези, прилагани в стандартните европейски проучвания (EU SILC, проучване на работната сила в ЕС), но не е търсена пълна съпоставимост. За повече подробности вж. FRA, 2016

Системата за мониторинг и оценка на тази стратегия, разработена със средства от ЕС, ще улесни изготвянето на подходящи мерки на политиката, основани на система от показатели

Въпреки настъпилите в последно време подобрения процентът на преждевременно напусналите училище продължава да е голям —12,7%²⁴. **Според изчисленията този процент е значително над средния за страната сред ромите (67%)²⁵, в селските райони (27,9%) и в Северозападен (21,6%) и Югоизточен (22%) район.** Разработват се мерки за предотвратяване на преждевременното напускане на училище и подобряване на оставането в училище посредством междуинституционалния механизъм²⁶ и проекти по линия на Европейския социален фонд. Непрекъснатостта и трайността на тези усилия са от жизненоважно значение. В ход е въвеждането на преразгледана учебна програма, в която се обръща повече внимание на цифровите умения²⁷. Въпреки това наличните данни показват, че все още има значителни пропуски в придобиването на основни²⁸ и цифрови умения²⁹, както и във владенето на българския език. Това налага допълнителни инвестиции и мерки на политиката за подобряване на основните и цифровите умения. С подкрепа по линия на Европейския социален фонд бяха създадени центрове за кариерно ориентиране, но предоставянето на кариерно ориентиране и индивидуалните подходи към всеки ученик се нуждаят от укрепване.

България инвестира недостатъчно средства в предучилищното и началното образование — области, които са от решаващо значение за полагането на основите на равните възможности. През 2016г. разходите за тези образователни равнища възлизаха на едва 0,7% от БВП, което е малко от половината от средното за ЕС равнище от 1,5%. Като цяло разходите за образование като процент от БВП са сред най-ниските в ЕС (3,4% спрямо 4,7%). Посещаемостта на заведенията за образование и грижи за деца от 0 до 3 години се повишава, но равнището е все още едва 9,4% (в сравнение със средното за ЕС от 34%); една от причините за това е липсата на такива заведения. Стандартите за качество не са актуализирани. **Предучилищното образование е задължително за децата между 5 и 6 години, но свързаните с него разходи и такси възпрепятстват включването на учениците в неравностойно положение, включително ромите.** Плановите за понижаване на 4 години на възрастта за посещаване на задължително предучилищно образование са затруднени от липсата на места³⁰. Ето защо инвестирането в инфраструктура за грижи за деца е от значение както по икономически, така и по социални причини.

В България концентрацията на ученици в неравностойно положение в училища с ниски резултати е относително голяма, което задълбочава пропастта в уменията. Няколко международни проучвания потвърждават, че социално-икономическият статус влияе значително

²⁴ Процентът на момичетата, преждевременно напускащи системата на образованието и обучението, е по-висок от този на момчетата (разлика по пол от -1,5 процентни пункта).

²⁵ Показателите, използвани в проучването на FRA от 2016г., са много близки до тези, прилагани в стандартните европейски проучвания (EU SILC, проучване на работната сила в ЕС), но не е търсена пълна съпоставимост. За повече подробности вж. FRA, 2016

²⁶ През 2017г. почти 22000 деца бяха върнати в училище, но 1200 (5%) отпаднаха от училище до края на първия учебен срок заедно с 4500 други ученици.

²⁷ Напр. в 3 клас беше въведено компютърно моделиране; увеличава се броят на класовете в гимназиалния етап на средното образование с профилиране по компютърни науки; осъществяват се извънкласни дейности в областта на науките, технологиите, инженерството и математиката; Европейският социален фонд ще финансира разработването на облак с учебно съдържание; провежда се оценяване на цифровите компетентности и т.н.

²⁸ Близо 40% от 15-годишните не притежават основни умения в областта на четенето, науките или математиката (PISA, 2015)

²⁹ В България е отчетен най-високият дял от населението без никакви цифрови умения (37%). Нивото на цифровите умения е ниско дори сред младите хора: 45,7% от хората на възраст между 16 и 24 години не притежават основни цифрови умения в сравнение със средното за ЕС равнище от 18,1%.

³⁰ Само за София органите докладваха за недостиг от близо 5000 места.

върху постиженията на учениците³¹. Според оценките близо 60% от ромските ученици посещават училища, в които ромите преобладават или учат само роми (FRA, 2016). С проект, финансиран от Европейския социален фонд, се оказва подкрепа за индивидуализирани подходи за учениците с цел преодоляване на пропуските в усвояването на знания³², но насърчаването на етнически смесените училища и на мерките за десегрегация продължава да е предизвикателство. Допълнителните инвестиции могат да помогнат за компенсирането на това явление.

Много българи все още са изправени пред значителни пречки при достъпа до здравно обслужване. Според органите в края на 2017г. броят на хората без здравно осигуряване е 719000, което представлява повече от 10% от населението. Лицата без осигуровка обикновено използват болниците и отделенията за спешна помощ като входна точка за достъп до системата, което намалява ефикасността на използване на здравните заведения. **Това се отнася особено за много от ромите, като се смята, че по-малко от 50% от тях имат здравна осигуровка (FRA, 2016). Броят на хората, съобщаващи за неудовлетворени медицински потребности намалява, но техният дял все още е висок сред хората в квинтила на най-ниските доходи (5,6% в сравнение със средно 3,2% за ЕС).** По отношение на неудовлетворените медицински потребности разликата между квинтилите с най-ниски и най-високи доходи в България е много висока. Повишаването на достъпа до здравни услуги, по-специално за първичните здравни грижи, включително чрез развитието на инфраструктурите, може да спомогне за справяне с тези проблеми.

Увеличаването на инвестициите в уменията, образованието, обучението и социалното приобщаване е важно за подобряването на производителността и за генерирането на дългосрочен приобщаващ растеж. Значителният недостиг на работна сила и умения сочи необходимостта да се инвестира повече в обучението и преквалификацията, като образованието се приведе в съответствие с нуждите на пазара на труда и се подобри капацитетът на публичните служби по заетостта. Постоянно високото равнище на ранно напускане на училище и ниските образователни резултати подчертават необходимостта от значителни инвестиции, особено в образованието в ранна детска възраст, училищното и професионалното образование и обучение, включително в съответните инфраструктури. Голямото неравенство в доходите и високият брой на хората, изложени на риск от бедност, сочат необходимостта от инвестиране в политики за активно приобщаване и целенасочена подкрепа за уязвимите групи, включително ромите, както и подобряването на достъпността и качеството на интегрирани социални и здравни услуги, като същевременно се отдава дължимото внимание на географските различия.

В СДП 3 от таблицата в доклада на ЕК на България се препоръчва: Да повиши пригодността за заетост на групите в неравностойно положение чрез повишаване на уменията и засилване на мерките за активизиране. **Да подобри предоставянето на качествено приобщаващо общо образование, особено за ромите и други групи в неравностойно положение.** В съответствие с националната здравна стратегия и плана за действие към нея, да подобри достъпа до здравни услуги, включително чрез намаляване на преките плащания от страна на пациентите и чрез преодоляване на недостига на медицински специалисти. Да въведе редовна и прозрачна схема за преглед на минималния доход и да подобри нейния обхват и адекватност.

ОЦЕНКАТА Е: България е постигнала ограничен напредък по изпълнението на СДП 3.

³¹ PISA, ICCS, PIRLS

³² В рамките на проекта „Твоят час“ през 2017г. над 53000 ученици (9% от учениците от I до XII клас) получиха подкрепа по български език. 33000 ученици (6%) получиха подкрепа по математика. Подкрепата за преодоляване на пропуските в усвояването на знания обхваща и чуждите езици, природните науки, цифровите умения и др.

В частта: Да подобри предоставянето на качествено приобщаващо общо образование, особено за ромите и други групи в неравностойно положение.

ОЦЕНКАТА Е Известен напредък: *Известен напредък беше постигнат по отношение на подобряването на предоставянето на качествено приобщаващо общо образование, но все още са необходими значителни усилия. Бяха изпълнени няколко мерки, като например между институционалният механизъм за идентифициране на непосещаващите училище деца и връщането им в училище, подкрепа за учениците за преодоляване на пропуски в обучението, няколко мерки, насочени към подобряване на цифровите умения, повишаване на заплатите на учителите и преквалификация на учителите, както и реформиране на условията за финансиране, за да бъдат отпуснати допълнителни средства за училищата и детските градини за деца в неравностойно положение. Въпреки това все още не се отчитат подобрения в образователните резултати и усилията за подобряване на положението на студентите от най-уязвимите групи и ромите изостават.*

МНОГО ВАЖНО !!!

Инвестиционните насоки относно финансирането по линия на политиката на сближаване за периода 2021—2027г. за България в частта ромите е:

Подобряване на достъпа на уязвимите групи, включително на ромите, до специализирани и общодостъпни услуги за подкрепа за активно приобщаване и разработване на мерки за преодоляване на предразсъдъците и дискриминацията при жилищното настаняване.

НЕСЛУЧВАЩИТЕ СЕ ПОЛИТИКИ ЗА РОМИТЕ В БЪЛГАРСКИТЕ ОБЩИНИ

Въпреки че има приети стратегически документи/планове, стратегии, програми/ за интеграция на ромите, почти във всички общини в България, става ясно че всички тези документи си остават на хартия. Прави впечатление, че плановете не са финансово обезпечени и почти липсва финансиране за определени дейности и мерки по приоритетните направления. Ромите по места дори не знаят, че има приети планове от общинските съвети за интеграция на ромите. Много често общините, които актуализираха общинските планове за периода 2018-2020 г. не са привлекли представителите на ромската общност за съгласуването и обсъждането на общинските планове за интеграция. Ромите не участват в консултативния процес, както и в процеса за взимане на решения, които касаят ромската общност. Обикновено плановете на общините не са съобразени с нуждите и потребностите на ромската общност по места. Не са направени предварителни проучвания за нуждите на общността, както и оценка на нуждите. **В своята работа по места КРОС попада на случаи когато общини си препращат имейли с вече разработени планове в определена община. Тоест интеграционните политики на местно ниво се базират на метода „КОПИ - ПЕЙСТ“.** Този метод го разбираме от това, че името на общината, която е копирала плана на изпращащата община не е променено.

Не малка част от общините не правят отчети за постигнати резултати пред общински съвет, относно изпълнението на плана за конкретното населено място.

1. Какво не се случва по изпълнението на плановете?

Направление „Образование“

- Въпреки че се направиха изменения в Закона за образованието, продължават да съществуват сегрегирани паралелки във смесените училища.
- Увеличава се тенденцията за некачественото образование в сегрегираните училища.
- В създадените обществените съвети към училища и детски градини, не са включени представители на ромската общност – будни родители или структури на гражданското общество.
- Според правилника на обществените съвети на училища и детски градини няма прозрачност при обсъждане на разпределението бюджети към училища и детски градини. Същото важи и за допълнителните средства за работа с деца и ученици от уязвими групи, разпределени от МОН към училища и детски градини. По голяма част от членовете на обществените съвети не са информирани за тези средства и не са участвали при разпределението на средствата.
- Средствата се разпределят за допълнителни обучения по български език, но ралността показва, че учениците не владеят дори говоримо българския език на ниво, което може да им позволи да се включат равноправно в социалния или икономически живот по места.
- Относно механизма за съвместна работа по обхващане на ученици, се забелязва, че процентът на отпадналите деца е голям, като основно оправдание на ръководствата на училищата е че повечето деца ученици са в чужбина поради трудовата миграция на семействата.

- Няма ясна информация децата, които са в чужбина и за децата, които са се завърнали в България.

Механизмът работи периодично и нетолкова ефективен колкото бяха очакванията. Средствата които бяха разпределени по училища и детски градини могат да бъдат изхарчени неефективно без да има резултати и ефективност от механизма. В прилагането на чл. 52а и 52б от Наредбата за финансирането никъде не е посочено какви резултати се очакват да бъдат постигнати. Това е сериозен пропуск на МОН, който трябва да се коригира веднага.

Нужно е представителите на местната власт, които отговарят за образованието да правят периодични отчети пред общински съвети, за постигнатите резултати по механизма през изтеклата учебна година.

Има сериозна тенденция и опасност, чрез допълнителните средствата, които се разпределят от МОН, да се затвърди сегрегацията на училища и детски градини.

Направления „Здравеопазване”

- Поради високата безработица сред ромската общност расте броя на здравно неосигурените лица. Повечето работодатели които наемат роми на работа ги наемат без трудов договор и осигуровки.
- Не малка част от ромите не са запознати с нормативната уредба за здравеопазването. Основни задължения и ангажименти имат здравните медиатори по места които сами търсят решения, при кризисни ситуации.
- Не малка част от болниците не прилагат и не извършват услуги по Наредба No 26 от 14 юни 2007 г. за предоставяне на акушерска помощ на здравно неосигурени жени и за извършване на изследвания извън обхвата на задължителното здравноосигуряване на деца и бременни жени, както и не се извършват услуги от болниците по изпълнение на Постановление № 17 на МС от 2007 г. за определяне на условията и реда за разходване на целевите средства за диагностика и лечение в лечебни заведения за болнична помощ на лица, които нямат доход и/или лично имущество, което да им осигурява лично участие в здравноосигурителния процес.

Направление „Жилищна политика”

По това направление има ясно разписани дейности в планове за интеграция на всички общини, които засягат урегулирането на ромските квартали/махали чрез изработването на Подробни устройствени планове /ПУП/. Не се заделят средства от общинските бюджети за подобряване на инфраструктурата /водоснабдяване, канализация, изграждане на улици, тротоари и улично осветление/. В частта финансиране в таблицата на плана няма цифри. Обикновено се описва външно финансиране или европейски фондове и програми, които ще финансират в бъдещо време дейностите от плана.

Друг парадокс, който съществува е разпределението на републиканския бюджет, който получават общините от министерството на финансите по закона за общинските бюджети. Разпределението се формира на база глава от населението на дадената община. Обикновено

капиталовите разходи за изпълнението на строителната програма се разпределят по усмотрение и предложение на кмета и общински съвет, без да се съобразяват с останалата част от населението на града, които са ромските квартали. Представителите на ромската общност са пасивни и не се интересуват от обявени покани за публични обсъждания относно проектобюджета на дадена община.

Общинският план за интеграция на ромите, въпреки че е приет от общинския съвет, не е в приоритетите за изпълнение от страна на местната власт. Няма граждански контрол от страна на ромите по места. Кметът и общинския съвет имат основни ангажименти и отговорности, според Закона за местното самоуправление и администрация за изпълнението на приети стратегии, програми и планове.

Ако се направи проучване по общини, ще се констатира, че много малък процент от европейските фондове и програми, които финансират инфраструктурни проекти са изпълнени дейности за подобряване на инфраструктурата в ромските махали и квартали. Обикновено тези проекти достигат до границите на махалата или същата територия се заобикаля.

Основния документ с който се съобразява Местната власт си остава Общинския план за развитие на общината. Този план не кореспондира със заложените дейности и приоритети от Общинския план за интеграция на ромите и тук е основният проблем.

Много често в Общинските планове за развитие само се споменава за проблемите относно подобряване на инфраструктурата в ромските махали и квартали, но в частта финансиране на дейности липсват данни кои улици ще се извършват строително монтажни дейности за подобряване на инфраструктурата.

Други основни планове са Общите устройствени планове в общините. Тези планове трябваше да бъдат актуализирани до края на 2018 г. липсват данни и контрол от страна на местната общност до каква степен са нанесени измененията в плана, попадат ли съществуващи ромски махали и квартали в границите на новите регулационните граници и жилищни зони, има ли нови терени, които се отреждат за жилищни зони и т.н.

Относно жилищната политика, общините почти не разполагат със жилищен фонд. Повечето общини или са продали общинските жилища или са отдадени под наем на лица, които ги ползват повече от 10 години. При ситуации на принудително преместване и събаряне на незаконни жилища повечето семейства остават на улицата. Съответно лицата останали без жилище остават и без адрес, който е другият сериозен проблем. Не малка част от ромите в България остават без адресна регистрация именно поради последните изменения в Закона за гражданската регистрация. Много общини отказват адресна регистрация на роми, поради факта че не притежават нотариални актове за жилища или по причина, че жилищата им са пренаселени с

хора от семейството. Съществува противоречие в българското законодателство и конституцията на Република България. От една страна те задължават, като български гражданин, да притежаваш лична карта и постоянен адрес, а от друга страна те ограничават да получиш такава поради отказ да получиш адрес, който ще ти даде възможност да имаш лична карта. В същото време хора, които са без адрес и лична карта не могат да започнат работа, не могат да бъдат осигурявани здравно пенсионно и т.н. Не могат да получават социални помощи, не могат да бъдат регистрирани в бюро по труда, не могат да се регистрират за личен лекар и да получат здравни услуги, не могат да се явяват пред ТЕЛК, не могат да упражнят правото си на глас по време на избори и ред други права, които са уредени ясно в нормативната уредба.

Тук смело може да се каже, че тези хора са изключени от всички възможности за съществуване като хора в България.

Много кметове в България се възползват от факта че имат райони в населените места със незаконно построени жилища. Живеещите хора в тези жилища винаги са били заплашвани от кметове, че ако не направят правилния избор на местните избори ще им съборят жилищата. Повечето хора живеят в страх и зависимост от факта че могат да останат без дом. От тук произхождат и зависимостите на местната власт, която манипулира и създава страх у хората. Станахме свидетели на незаконни и рестриктивни действия от страна на държавата и местната власт, които със сила премахват единствените ДОМОВЕ на цели семейства С ЦЕЛ ДА ПРИВЛЕКАТ АНТИРОМСКИ ВОТ сред мнозинството и да демонстрират показно наказание на ромите, на които им се вменява да носят колективна отговорност. Улицата раздава справедливост при даден случай на битов инцидент между българи и роми. Централните медиите също допринасят за колективното наказание върху роми, негативното отразяване на дадено събитие между българи и роми е също предпоставка за бързата реакция на местната власт и държава да накажат колективно ромите.

МЕДИЙНО ПРИСЪСТВИЕ НА РОМИТЕ

Социалните медии – демократични и диалогични комуникации

Днес социалните медии са влиятелни комуникационни канали и привличат разнообразна аудитория в качеството си на средство за алтернативни гледни точки. Отпадат ограниченията между ролята на производителя и потребителя, като този феномен се описва с термина *co-creative labour* и така се признава все по-активното аудиторно участие в процеса на създаване и разпространение на медийно съдържание. Тази изключителна активност на съвременната аудитория демонстрира когнитивен излишък (по Клей Шърки), който се състои от два елемента: (1) свободно време и талант и (2) алтернатива пред аудиторията да не бъде просто консуматор, а чрез медийните инструменти да се превърне и в създател.

Жозе ван Дайк (2013) твърди в „The Culture of Connectivity“, че всички медии винаги са били социални. Съвременните социални медии само компресират и разпространяват идеите по-ускорено и с повече данни. Някои изследователи (Larissa Hjorth и Natalie Hendry) описват ситуацията с изучаването на социалните медии като едно от най-динамичните, интердисциплинарни и уклончиви полета – „те са едновременно барометър и изкупителна жертва за съвременните популярни културни дебати и практики.“ Могат да бъдат срещнати дефиниции за социалните медии чрез ключови думи като модалност и платформи (като Фейсбук и Туитър), които включват *участие, сътрудничество, потребителски генерирано съдържание*. За други социалните медии са *рекомбинация и възстановяване на стари форми на комуникация*. Подобно на новите медии, дефинирането на социалните медии като технологии за комуникация и като ресурси за социално действие е въпрос на договаряне, на теория и практика. Въпреки спорните елементи в определянето на характера на този вид медии, ясно се откроява тяхната важност в съвременния *културен, политически и социален живот*.

Потенциалът на социалните медии може да бъде видян в тяхната възможност да осигурят място за разговор с различни виртуални общности, като пространство за авторство и идентичност, да предоставят възможност за онлайн социализация на маргинализирани групи и такива със специални потребности, да влязат в ролята на средство с демократичен и диалогичен потенциал, да разширят сферата на журналистиката. Именно тази тяхна сила ще бъде търсена с цел да се проследи доколко социалните медии, използвани в България, притежават цитираните характеристики по отношение на темата за ромите.

Медийна репрезентация на ромите в интернет

Преди да се пристъпи към анализ на езика на социалните медии у нас относно ромския етнос, е редно да се спомене, че темата е логично продължение на две предишни публикации на автора относно медийния плурализъм, онлайн медиите и етносите[1], в които на анализ беше подложено професионалното медийно съдържание в интернет. Изводите от мониторинга бяха следните:

– Медийното представяне на ромите в голяма част от онлайн медиите е чрез негативни стереотипи. Те са изправени в своето ежедневие пред предубеждения, нетолерантност, дискриминация и социално изключване.

– В периферията на медийното и общественото внимание остават маргинализацията на етноса и социалните им проблеми.

– Те са изолирани от обществото и живеят в изключително трудни социално-икономически условия.

– Мнозинството от ромското население има малък или никакъв интерес към националния новинарски дневен ред. Причините за това безразличие са сравнително ниското ниво на грамотност и ограничения достъп до медийни платформи в рамките на ромската общност, както и липсата на роми сред обществените говорители и/или медийни специалисти, които участват в масовите медии[2].

– По отношение на тях се забелязва пасивна държавна политика, която се трансформира в политика на ухажване преди избори.

– Нерешаването и отлагането на малцинствените проблеми като правителствена политика и подценяването на тематиката от медиите показват отсъствие на културен и етнически плурализъм, на образите и темите, на съдържанието и на индивидите и групите.

– Балансирано представяне предлагат обществените оператори БНТ и БНР, благодарение на които се показва и културното разнообразие в България.

Ромите в блогосферата – добри, лоши, поетични

Търсенето относно ромската тематика в социалните медии бе ограничено до блогосферата (текстове) и YouTube (видео) по ключови думи етнонимите „роми“ и „цигани“[3]. Времево ограничение не е поставяно, тъй като анализиранияте информационни единици не представляват голям обем. Негативният контекст на заглавието идва от предположението, че езикът на омразата в интернет се мултиплицира лесно поради липсата на законова регулация и тезата за анонимност.

Политиките на репрезентация на ромите в блогсайтовете могат да бъдат структурирани в следния ред:

– **комуникации, основани на съпричастност:** история, съдба, човешки права, образователни възможности, самоидентификация, групи в общността, интеграция, търсене на решения. Любопитен текст е „Произход и история на циганите в България“ в блога avangardisco.wordpress.com, който е предизвикал 485 коментара от публикуването през 2007 г. до сега. Представена е систематизирана информация относно теориите за произхода на ромския етнос и е направен опит за описание на съществуващите групи в общността с техните особени характеристики, които са дообогатени от читателите на блога. Заедно с провокативните коментари, създадени едновременно от потребители с български и ромски произход, се забелязват сериозен брой балансирани мнения относно разрешаването на проблеми като липса на интеграция и социална изолация.

Примери за балансиран дискурс към ромската тематика:

„Съдбата им в техните приемни родини не е лека: известно е, че в повечето страни с циганско присъствие както основното население, така и циганските малцинства поддържат съзнателна изолация едни от други в много области от своя живот. Често дистанцията се превръща в дискриминация.“ (avangardisco.wordpress.com)

„спрямо мене и спрямо божие то слово пред Бога всички сме еднакви смятам че е време да се даде правото на тези хора да се развиват интелектуално да развиват талантите си както всеки друг човек защото те са хора като другите“ (avangardisco.wordpress.com)

„Доколкото си спомням, първият исторически извор упоменаващ присъствие на цигани по нашите земи е Рилската грамота на Иван Шишман.“ (avangardisco.wordpress.com)

„Мерси страшно много за поста, аз пиша дипломна за Ромите, помогнахте ми, мерси!“ (avangardisco.wordpress.com)

„...Тази подробна статия е един малък сигнал към циганите, че има хора в България, които се интересуват от тях и съзнават, че проблемите на циганите не са паднали от небето, че слабата политика на управниците ни допринесе много за предрасъдъци и сочене с пръст към циганите. Пожелавам на всеки ром който милее за съдбата на ромите у нас, да набляга на образованието – там е ключа към достойно присъствие на сцената на живота в България. Защитавайте си човешките права и не забравяйте, че сме равни – данъци, работа, образование са задължителни за всички ни... ! (avangardisco.wordpress.com)

„Но от друга страна мисля, че не съществува еднопосочна дискриминация – за това трябва да се гледа от две страни. Всъщност в нашето общество съществува едно противопоставяне между българи и цигани, вина за което носят и двата етноса. Бил съм за съжаление свидетел на насилие над българи от страна на цигани, за което единственото обяснение е етническото противопоставяне. (avangardisco.wordpress.com)

Проблема е много сериозен и за съжаление ще трябва години докато двете общности проявят желание да започнат да живеят заедно. Защото ако те самите по естествен път не съзреш за това, никаква програма, закон или нечия еднолична воля няма да могат да променят нещата в положителна посока.“ (avangardisco.wordpress.com)

„Гледам един филм по телевизията. Страна, в която хората се разделят от религиите. Една майка обяснява на сина си : „На този свят има два вида хора – добри и лоши. Добрите вършат добри неща, а лошите – лоши. Това е ! Няма други.“ Мисля си, че е права.“ (avangardisco.wordpress.com)

„Мразим циганите, защото мразим себе си?“ (arrowsss.wordpress.com)

„Циганите! – някой знае ли какви точно са циганите? Gitane – циганка на френски, а и марка цигари... Не бързайте да отговаряте! Имате цялото време на света!“ (indiram.blog.bg)

„Циганите не са по-лоши от всички останали хора. Това, което им липсва е образование и постоянна работа.“ (djbiggeorge.blogspot.bg)

„Това знаем за циганите и това ни се казва от медиите. Не сме наясно за културата, обичаите или нравите им, освен ако нещо от тях не нарушава наказателния кодекс. Проблемът обаче, че както много за други неща, представеното от медиите е не само недостатъчно, но и измамно.“ (yurukov.net/blog)

– **комуникации, основани на враждебност:** престъпност, социална дистанция, нови домове, история, интеграция

Примери за расистки дискурс към ромската тематика:

„*Da se vrushtat v azia*“ (avangardisco.wordpress.com)

„*No nai – dobre bi bilo da si imat sobstvena darjava, kadeto da jiveiat. Da, ne e loba idea da se vrabtat v Azia.*“ (avangardisco.wordpress.com)

„*c повечко газ към пакистан индия и др. тея които са решили да се къпят и да стават на хора ок няма проблемтака ги виждам нещата*“ (avangardisco.wordpress.com)

„1. Увеличаваме им помощите за мързел, изнасилване на бабички и т.н.

2. Построяваме повече паметници на българи герои, които да са в височина до 80 см и задължително с отворени уста, за да могат циганите да си слагат мъжествеността в устата на героите.

3. Правим състезание : “ Кой ще открадне повече “ – място с. Мечка ...

4. Отменяме билетите за градски транспорт, посещение на зоопаркове и жп транспорт...“ (deta7.blog.bg)

„*Качвам се аз към крепостта Асара и виждам, че до колата ми спира супер Мерцедес. Мисля си, още туристи идват на крепостта. Само че в Мерцедеса нямало туристи а крадци от „Боровец”, преди дни обрала пуйките на една баба от с. Чайка. От кражбите им проплакали хората от селата на юг от Звездел. Крадците все така се придвижвали, с коли. Ще ти разбият капака на мотора, ще ти откраднат акумулатора и други работи, оставаш си тук, каза дядото. Той се оплака, че това са крадци от квартала „Боровец”, които издебват хората и крадат каквото могат.*“ (planinitenabulgaria.blog.bg)

„*Всеки циганин знае, че ще продължи да изнасилва деца и баби, ще продължи да граби и безчинства, ще продължи да вилнее и то безнаказано. Нормално е това да го устройва.*“ (tikvenik.wordpress.com)

– **комуникации, основани на посланието „за нас“**: история, философия, морал, идентичност, отхвърляне на стереотипите, участие във властта[4], медийни издания[5], спорт [6], културна[7] и литературна дейност[8], интеграция.

Бяха открити „етнически социални медии“ – блогове, чиито автори са от ромски произход или зад медията стои ромска организация: Огнян Исаев (ognyanisaev.blogspot.bg), Валери Леков „Ром Кихот“ (valerilekov.blogspot.bg), блогът на Савчо Савчев (zarzala.wordpress.com), блогът на Орлин Орлинов (orlinorlinov.blogspot.bg), Freeroma–„малка група свободомислещи роми“ (freeroma.wixsite.com), romacenter (romacenter.blog.bg).

Примери за информационно-познавателен дискурс:

„*Romanire – ромска философия за справедлив, мирен и достоен живот, почиващ на дълбок древен морал. Животът на слънцето в утроба на жена – i khatni Romni. Избликът на смях в играта на деца – o Romane chave. Топлят уют в кирпичената къща – o Romano kher. Вкусът по езика от лютата манджа с месо – i Romani ziti. Бунтът на клетниците вечни – i Romani zor. Изворът на сълзи от дълбоките самотни погледи – i Romani dukh. Тръните в петите от прясно оросена трева – o Romano drom. Езикът на звука от вековете – i Romani chib. Пияното петолине от ноти – o Romanobashalibe. Волният полет над горите, босата разходка по*

звездното небе – о *Romano dzivdipe*. Тренетът на настръхналия дух – о *Romano mangipe*. Препускацият див вятър – о *Romanokhelibe*. Смелостта да се изправиш и да продължиш сам – о *Romano chahipe*. С два залъка да нахраниш жена и дете – о *Romano barvalipe*.“ (ognyanisaev.blogspot.bg)

„Споделял е пред хора, че няма да пътува към Сатурн. България била негова родина и той ще си остане тук.“ (<http://valerilekov.blogspot.bg/>)

„Хазайката била възрастна циганка. Тя съжалила младата майка с кърмаче в ръцете, отворила къщата си за непознатите хора, приела ги като свои и дори не им поискала наем. Изкарали при нея само няколко месеца, докато дядо ми успял да спазари друга квартира в съседния квартал, но до края на дните си той и баба ми благославяха човецината, която старата циганка навремето проявила към тях. „И тя имаше многолюдно семейство, деца, внуци, но ми помагаше като майка! А аз тогава бях съвсем сама в София и то с пеленаче на ръце!“ обичаше да разказва баба и очите ѝ неволно потъваха в сълзи – от спомена за преживяното и най-вече от признателност. Години след това, когато се случеше да минем с трамвая или автомобил по бул. „Константин Величков“, майка ни припомняше тази нейна семейна история с почти назидателното: „Не е важно дали си циганин или българин, важното е да си човек!“ (parakotchев.com)

„Всички ние трябва да престанем да се разделяме по етнически или религиозни черти. Целта на човечеството трябва да бъде един народ за единна Европа. Точно по този начин бихме могли да усвоим нови идеи и похвати, които да ни помогнат по пътя на изграждане на нашата Европа.“ (orlinorlinov.blogspot.bg)

Ромите във видеосоциалните медии (YouTube) – „смях до припадък“

При търсене по ключова дума „роми“ социалният сайт YouTube показва около 54000 резултата, като релевантните теми на български език са по-малко на брой.

– **комуникации, основани на осмиване:** „Смях Роми –Гласопродаватели“, „smqhdopripadak“, „РОМИ РАЗКАЗВАТ ЗА ПТП“, „Господари на Ефира – За Ромите и FACEBOOK“, „Компилация Ромски Бисери част 1“, „Безсмъртни ромски бисери от Самоков Много Смях Господари на ефира“, „Пияни Роми / Катастрофират / Смях“, „Ромите роми ли са или цигани?!?!? Както и ромската логика!!! #МногоСмях“, „Роми се жалват че от Енергото им крадът ток – Господари на Ефира“, „Господари на ефира Ромски бисери 2016“, „Тъпи Роми“, „Роми от 20ти блок Ямбол – “въобразяват” се на жена и “протестурват” – Господари на Ефира“, „ДИНАМИТ – РОМИ С ДЕЦА – РОДЕН БЕЗ КЪСМЕТ“, „Ромски екшън – Бързи и Яростни с каруци – Господари на Ефира“.

– **комуникации, основани на съпричастност:** „Работещите роми – мисията е възможна“, „България търси талант 2016 роми взривиха публиката“, „СУПЕР ГРЪЦКО ИЗПЪЛНЕНО ОТ РОМИ :}“, „Роми протестират – искат работа“, „Роми извън стереотипа“, „Забравеният геноцид: Европейските роми по време на Втората световна война (част 1)“.

– **комуникации, основани на негативни стереотипи:** „Агресията в Самоков е заради политика, твърдят роми – Новините на Нова (07.10.2015)“, „Масов бой между ученици от български и ромски произход“, „Българските роми продават децата си“, „Яне Янев пазарува роми в Благоевград“, „Роми Крадци – Как Къщата Ти Може Да Изчезне 1част“, „Роми срещу българи“, „Ромски екшън – Бързи и Яростни с каруци“, „Български роми източват социални помощи в

Холандия“ , „Роми пребиха бизнесмен“ , „Роми Крадат Релси“ , „МОГАТ ЛИ КОНТРОЛЪОРИТЕ В ГРАДСКИЯ ТРАНСПОРТ ДА СЕ СПРАВЯТ С НЕРЕДОВНИТЕ РОМИ?“ , „Роми пребили полицаи“ , „Роми се самонастаняват в общински имоти“³³

В анализ на една ромска организация установяваме, че регулаторният орган Съвет за електронни медии има пасивната роля, неприпознава проблема с омразната реч към ромите, респективно не предприема никакви действия по неговото разрешаване.³⁴

³³ <https://www.newmedia21.eu/analizi/romite-ezik-na-omrazata-v-sotsialnite-medii/>

[1] „Плурализъм и диалог между етносите в българските онлайн медии“ (2009, под печат) и „Плурализъм, онлайн медии и етноси“. В: сп. „Медии и обществени комуникации“ [www.media-journal.info], № 22/2015

[2] Ромите в България, информационен справочник (2008) . Институт „Отворено общество“. Документът е достъпен на адрес: <http://www.osi.bg/downloads/File/RomaGuideFinal.pdf>

[3] Интерес представлява и анализ на такива социални сайтове като Scribd (отворена платформа за публикуване на книги), snimka.bg (снимки), academia.edu (платформа за споделяне на научни публикации), slideshare.net (платформа за споделяне на презентации, инфографики, документи или видеоклипове), bg-mamma.com (форум), twitter (микроблогинг платформа), но предвид ограничението в обема на доклада и широкото видово разнообразие на социалните медии, авторът си запазва правото да ги интегрира в свои следващи проучвания.

[4] Първият ромски депутат е Шакир Пашов

[5] в. „Тербие“ – „Възпитание“, излизал 1933-1934; в. „РоманоЕси“ – „Ромски глас“, излизал след 1944 г., през 1949 г. преименуван в „Неводром“ – „Нов път“, от 1957 – „Неве рома“ – „Нови ромии“

[6] Преводи на „Йовковите старопланински легенди“, на Христо Ботев

[7] Театър „Рома“

[8] Двуетичното списание „Andral“ („Отвътре“) – на ромски и на български език

[9] Цитираните коментари и заглавията са оставени в оригиналния си вид

³⁴ <https://integrob.org/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7-%D0%BD%D0%B0-%D0%B0%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F-%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%BE-%D0%B7%D0%B0-%D0%B2%D1%8A%D0%B7%D0%BC%D0%BE%D0%B6/>

ИЗВОДИ

- Предразсъдъкът създава паралелна реалност, в която фактически живеем като се “дописват” характеристики, роли, място. Особено важно е, че тя е манипулативна, продуцираща фалшиви полета, образи, отношения. И всичко това е пределно опростено. Предимно черно-бяло. Липсват полусенките, различните тоналности, многото нюанси. Богатството на социалния свят изчезва.
- Създава се фалшив “голям разказ” за общностите, за отношенията, за посоката в развитието им, който не просто изглежда реален, а е този, спрямо който се определят действия, предписания... Разрушаването му, разбиването му или поне минимизиране на функциите му става възможно само когато взаимното опознаване стане важен елемент от взаимоотношенията, когато потребността да разбереш другия и преминаването в неговата непознатост се превърне в необходими стъпки в собствения жизнен път. Само тогава ще е възможна близостта, която няма да е разрушаване на дистанции, а тяхното преодоляване, т.е. знанието и чувството за различност ще съхранява уникалността, но няма да е бариера пред живеенето и действаването заедно, в името на общо бъдеще.
- Образът на ромите в когнитивното пространство на българите е по-скоро негативен, което показва доминиране на отрицателните предразсъдъци – 78,7% смятат, че ромите са най-честите извършители на криминални престъпления, 74,7% приемат, че самите роми са виновни за положението, в което се намират. Тревожно е, че половината от българите и една трета от турците са съгласни ромите да живеят отделно.
- Политиките и мерките, насочени към ромското малцинство от 1945 г. насам до днес се отличават с няколко важни характеристики: подобряване на условията на живот, утвърждаване на уседналостта на чергаруващите роми, повишаване на тяхното образование, с цел модернизирване на бита и ценностите им, навлизането им в трудовия живот, но реалната ситуация на голяма част от ромското малцинство и негативните статистики показват, че държавните институции, особено след 1989 г., не успяват да се справят с този проблем. Регулаторните органи и комисии също проявяват пасивна или никаква роля.
- В епохата на социализма ставаме свидетели на известно negliжиране на ромската етническа идентичност, в годините на прехода се създава впечатление пък за нейното преекспониране: увеличава се делът на проекти и изследвания, насочени към ромите; нараства броят на ромски НПО; увеличава се частта на ромите интелекенти и на ромите, занимаващи се с бизнес. След 1990 г. нараства и чуждестранната помощ за ромите и превръщането им в приоритет с европейска значимост, проявяващ се в обучения на ромски младежи в Централноевропейския университет в Будапеща, в отпускане на стипендии за обучение от Ромския образователен фонд в Будапеща и от Институт „Отворено общество”, в създаване на НПО на ромски студенти. Всички тези мерки и практики целенасочено са ориентирани към формиране на успели роми в български условия в годините на прехода. Въпреки това, обаче, този развит потенциал не е привлечен за участие в държавните и местни институции, където да бъде натоварен с отговорността да работи по решаването на проблемите на ромското малцинство.
- Ромите са изправени пред директна дискриминация, както в социалния, така и в икономическия и политически живот на страната.
- Европа, в своите доклади, е критична към изпълнението на държавната политика за интеграция на ромите.
- Местната власт не реализира политики и програми, които решават проблемите на териториите, населени от български граждани с ромски етнически поризхо. Масова практика е мерките от Общинските планове за развитие и Общите устройствени планове да не включват тези територии. На много места ромите се държат в зависимости и

незаконни пострройки с цел укемулиране на вот за съответния силен кандидат за ръководител на общината.

- Езикът на омразата присъства в електронните, интернет и социалните медии, като доминира във визуален план. Срещат се комуникации, основани на враждебност и такива, основани на негативни стереотипи, чийто ракурс е расистки. Устойчиви предразсъдъци по отношение на етноса се установяват чрез употребата на думи като престъпници, паразити, излишни, мародери, мързеливи, изнасилвачи, продажни, ухажвани, неграмотни, проституция, необразовани, електорат. Пейоративният етноним „цигани“ продължава да се използва наравно с етнонима „роми“. В интернет са достъпни сериозен брой видеоматериали, които още със заглавието правят опит да трансформират общочовешки ценности – сериозното, тъжното дори, е репрезентирано като смешно и гротескно.
- Блогосферата е среда за публикуване и на балансираните текстове – в нея присъстват публикации с враждебна реч, но има и разработки, основани на търсенето на начини за разрешаване на проблемите на етноса като социална изолация, стигматизация, липса на качествено образование, дефицити по отношение на здравната култура, отсъствие на опции заразнообразен и добре платен труд.
- Положително впечатление прави създадената общност от роми - блогъри, които рисуват по-богат образ на ромската етническа група чрез „разказ отвътре“. Именно този вътрешен поглед към общността е елиминиран при създаване на професионално медийно съдържание. Социалните медии като платформа за свободно говорене притежават потенциала за преодоляване на предразсъдъците и ограничаване на езика на омразата към ромския етнос и за осигуряване на засилен информационен обмен относно историята, произхода, културните традиции, бита, душевността. Разширяването на капацитета на социалните „етнически“ медии би било предизвикателство за преосмисляне на политиката на основните медии, държавната политика и обществените взаимоотношения.

РЕШЕНИЯ

Голяма цел на общите ни усилия следва да бъде:

- Въвеждане на глобален подход, който да създаде чувство на уважение и зачитане на българската конституция сред всички граждани като специално внимание трябва да се насочи към групите с рисково поведение в цялото българско общество.

Какво е нужно да се случи спешно ?

- Да се организира мониторинг на инструментите на държавата за действия при кризисни ситуации, така щото да се видят какви са рисковете от създаване на етнически конфликти
- Да се разработи система за превенция от избухването на междуетнически конфликти
- Да се изследва законодателството, което обезпечава ромската интеграция. Към настоящия момент съществува Европейската рамка, която даде път за разработване на Национални стратегии за интеграция на ромите в държавите от ЕС, но дали националното законодателство и административното устройство в нашата държава отговарят на тази рамка и водят ли до резултати в полза на цялото общество, не само на една определена част от него.
- Да се проведе държавна реформа по въпроса за интеграцията. Този процес следва да бъде поставен на най – високо ниво, под прякото ръководство на министър-председателя и задължителното ангажиране на министър ан финансите, който е пряко ангажиран с изпълнението на Европейския семестър.
- Да се предприемат мерки за помени на Закона за местното сомоуправление и администрация с цел осигуряване на ефективни мерки за решаването на конкретни проблеми на ромите по места, в зависимост от нуждите на хората и спецификата на общината.
- Да се промени глава трета от Наказателния кодекс, която регламентира престъпленията против правата на гражданите. Глобите по ал. 1 и 2 да започват от 20 000 лв и да достигат до 50 000 лв. По ал.3 лишаването от свобода да бъде повишено от 5 години до 10 години. Радикално, но ако няма кой да ни бръкне сериозно в джоба, щ си правим каквото искаме.

Как да се случи това ?

- Осъществяване на СПЕШЕН задълбочен мониторинг на изпълнението на интеграционните политики за последните 30 г.
- Данните от мониторинга следва да послужат за осъществяването на новия обществен разговор и консенсус по въпроса за ромите, както и за планирането на новия програмен период на България 2021 – 2028 г.³⁵
- Да се промени практиката от провеждането на административен мониторинг³⁶ за изпълнението на Националната стратегия на Република България за интегриране на ромите (2012-2020) към прилагането на стриктна система за мониторинг и контрол на интеграционни политики от тук насетне.
- Включване на представители на общността във всички държавни системи /сигурност и вътрешен ред, образователна, социална, здравна и заетост/ като особено внимание се обърне на системите образование и заетост.
- Въвеждане на система за санкции на администрацията, гражданския сектор и ползвателите на съответните услуги.

³⁵ <https://www.eufunds.bg/archive2018/index.php/bg/novini/item/18455-podgotovkata-na-balgariya-za-sledvashtiya-programen-period-2021-2027-g-zapochva-vednaga-sled-kрая-na-predsdatelstvoto>

³⁶ <https://www.parliament.bg/bg/parliamentarycommittees/members/2593/reports/ID/8291>

- Елитът на ромите спешно трябва да се върне обратно в кварталите и уязвимите точки и да подпомагат общността и държавата в изпълнението на тези процеси.
- Местните власти чрез НСОРБ да планират в своята дейност практики за популяризирането на добри практики на общини и райони в страната, които са решили или решават проблемите на ромите в полза на хората, както и да включат териториите, населявани от роми в мерките по Общинските планове за развитие и Общите устройствени планове.
- Ромската общност да бъде активен, а не пасивен участник в планирането на новия програмен период. Досегашната практика показва фаворизиране на определен кръг ромския и про-ромски неправителствени организации, които биват включвани в Комитетите за наблюдение по оперативните програми.

Този важен въпрос е надпартиен, над интереса на специфичните НПО стратегии и планове, изцяло насочен към изграждането на чувство за национална принадлежност, отговорност и взаимно уважение един към друг, така както повелява чл.4, ал.2 и 3 от Конституцията, а именно (2) Република България гарантира живота, достойнството и правата на личността и създава условия за свободно развитие на човека и на гражданското общество. (3) Република България участва в изграждането и развитието на Европейския съюз.

А КАКВО Е НУЖНО ДА СЕ НАПРАВИ НА ВСЯКО НИВО ???

Институции на Европейския съюз

Европейската комисия, като използва структурата на интегрираната платформа на ЕС за ромите, следва да провери рамкова стратегия за приобщаване на ромите, която по документи е установила общи минимални стандарти и показатели за политиките за социално приобщаване, насочени към ромите (както граждани на държавата, така имигранти) в Европейския съюз, но на практиката има отчетена само финансовата схема без индикаторите за устойчивост на вложените в този социален експеримент средства.

Европейската комисия следва да обмисли поставянето на разработването и прилагането на ефективни политики за приобщаване на ромите, насочени също към ромите граждани на ЕС от други държави-членки, като условие за предоставяне на средства по определени структурни фондове на Европейския съюз. Като на първо място потърси отговорност за липсата на белезите на полезност на изразходваните средства.

Държави-членки

Държавите-членки трябва да гарантират, че всички мерки, въздействащи пряко или косвено върху гражданите на ЕС от ромски произход, са в съответствие с принципите, залегнали в Хартата на основните права на ЕС, и с Директивата за расовото равенство, която изрично забранява пряката или непряката дискриминация.

Държавите-членки трябва да гарантират правилното транспониране на Директивата за свободно движение, както е посочено в публикувания неотдавна доклад на Европейската комисия и в съответствие с насоките, приети от Комисията на 2 юли 2009 г. като основа и последващите директиви, програми и действащата към момента стратегия за периода 2012-2010 год.

Държавите-членки следва да провеждат редовни проучвания с цел събиране на данни, разбити по гражданство, пол, възраст, етнически произход, за да се наблюдава равнището на приобщаване в приемащите общества на граждани на ЕС, както и да развият националното си законодателство в унисон с общата Европейска политика.

Държавите-членки следва да гарантират, че всички деца на тяхна територия ще имат пълен и равен достъп до задължително образование, без оглед на тяхното административно положение, чрез премахване на всякакви изисквания за регистрация на пребиваването при процедурите за записване в училище.

Държавите-членки следва да гарантират, че няма да се разпорежда експулсиране на граждани на ЕС поради неспазване на регистрацията на пребиваване, отнемане на единичност и идентификация, съвременна икономическо робство поради отнемана на основни човешки права, както и трафика на хора, проституцията и експлоатацията на деца.

Държавите-членки следва да се придържат изцяло към правното си задължение да „разпространяват информацията относно правата и задълженията на гражданите на Европейския

съюз и членовете на техните семейства по въпросите, които са предмет на настоящата директива, и по конкретно посредством кампании за повишаване на осведомеността, реализирани чрез националните и местните медии и други средства за комуникация“ (член 34 от Директивата за свободно движение).

Държавите-членки следва да публикуват и широко да разпространяват в сътрудничество с организации на гражданското общество информация на опростен език. Тази информация следва да бъде дадена на националния език или езици на други държави-членки на ЕС, както е необходимо, включително на езици на малцинствата като ромския, и да разглежда правата на гражданите на ЕС, пребиваващи на тяхна територия, и съответните изисквания и процедури за изпълнение на тези права, включително конкретни съображения по отношение на изпращаната държава.

Държавите-членки следва да разработят и/или подобрят политиките за приобщаване на ромите и мерките, насочени конкретно към нуждите на ромите граждани на ЕС от други държави на Европейския съюз чрез:

- Пълно и ефективно участие в интегрираната платформа на ЕС за ромите;
- Подпомагане и насърчаване на изготвянето на обща рамкова стратегия за приобщаване на ромите на равнище ЕС и нейното ефективно прилагане;
- По-иновативно използване на структурните фондове, и по-специално Европейския социален фонд, с цел подпомагане на приобщаването на ромите, пристигащи от други държави-членки и борба с дискриминацията срещу тях.

Органи на местната власт могат още...

В тясно сътрудничество с националните правителства органите на местната власт следва да проучат и отменят всички мерки и политики, които са в разрез с Директивата за свободно движение.

В тясно сътрудничество с националните правителства органите на местната власт следва да предприемат спешни мерки за насърчаване и подпомагане на гражданите на ЕС да се откажат от неофициална заетост и да намерят работа на официалния пазар на труда, включително като самостоятелно заети лица. Също така местните органи биха могли да обмислят начини за узаконяване на някои форми на заетост, като събирането на метални отпадъци и рециклирането на бутилки, развитие и насърчаване на предприемачеството сред уязвимите групи и други форми на пряка заетост и носене на отговорност. Изграждането на урегулирани поземлени имоти, включването на ромите в програми за законно изграждане на техните домове и преки мерки свързани с ромската идентификация като пълноправни граждани с права и задължения.

Местните органи следва да съставят и да изложат публично информация относно процедурите и изискванията за регистриране на пребиваването. Тази информация следва да бъде дадена на

националния език или езици на други държави-членки на ЕС, както е необходимо, включително на езици на малцинствата като ромския.

Местните органи следва да информират широката общественост относно ползите, свързани с регистрацията, и да провеждат кампании на местно равнище за насърчаване на регистрацията. Организациите на гражданското общество следва да бъдат важен партньорства в това отношение.

Местните органи следва да позволят и усърдно да поощряват гражданите на ЕС, включително роми, да се възползват от професионални, езикови и други обучителни програми, за да се подобри възможността им за назначаване на работа. Освен това те следва да гарантират, че регистрираните граждани на ЕС ще имат равен достъп до социални жилища.

Местните органи следва да разработят и осъществят намеси в подкрепа конкретно към интегрирането на ромите граждани на ЕС в местния пазар на труда. При разработването и осъществяването на тези намеси, органите следва да работят активно с бенефициерите и да си сътрудничат тясно с местните работодатели, агенциите по заетостта, както и с организациите на гражданското общество.

Избрана библиография

Barany, Z. (2002 г.) *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics* (Циганите от Източна Европа: смяна на режима, маргиналност и етнополитика), Cambridge University Press

Cambridge Review of International Affairs (2000 г.) Romani East-West Migrations: Strangers in Anybody's Land („Миграциите на ромите от изток на запад: чужденци в чужда страна“), т. 13, бр. 2

Carrera, S. (ред.) (2006 г.) *Nexus between Immigration, Integration and Citizenship in the EU* (Връзката между имиграция, интеграция и гражданство в ЕС), Белгия: CEPS

http://www.libertysecurity.org/IMG/pdf/The_Nexus_between_Immigration_Integration_and_Citizenship_in_the_EU.pdf

Carrera, S. and A. Faure Atger, (2009 г.) Implementation of Directive 2004/38 in the context of EU Enlargement: A proliferation of different forms of citizenship? („Прилагане на Директива 2004/38 в контекста на разширяването на ЕС: разпространение на различни форми на гражданство?“), специален доклад на CEPS от април 2009 г.

<http://aei.pitt.edu/10758/>

Съвет на Европа (2009 г.) „Препоръки, приети от Комитета на министрите на Съвета на Европа относно ромите и Travellers“

<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1253509&Site=CM&BackColorInternet=999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FFAC75>

Европейска служба за граждански действия (2009 г.) *Сравнително проучване на прилагането на Директива 2004/38/ЕО от 29 април 2004 г. относно правото на граждани на Съюза и на членове на техните семейства да се движат и пребивават свободно на територията на държавите-членки*. Брюксел: Европейски парламент

Европейска комисия (2004 г.) *Положението на ромите в разширена Европа*, Люксембург: Служба за официални публикации на Европейските общности

<http://www.romadecade.org/5087>

Европейска комисия (2007 г.) *Мобилността като средство за повече и по-добри работни места: Планът за действие на ЕС в областта на трудовата мобилност (2007—2010 г.)*, Брюксел, 6.12.2007 г. COM(2007)

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0773:FIN:EN:PDF>

European Commission (2007) *Towards Common Principles of Flexicurity: More and better jobs through flexibility and security* (Към общи принципи на гъвкава сигурност: повече и по-добри работни места чрез гъвкавост и сигурност), Европейска комисия, Главна дирекция „Трудова заетост, социални въпроси и равни възможности“ COM(2007) 359

Европейска комисия (2008 г.) *Петти доклад за гражданството на Европейския съюз*, COM(2008) 85, Брюксел, 15 февруари 2008 г.

Европейска комисия (2008) *Инструменти и политики на Общността за приобщаване на ромите*, работен документ на службите на Комисията, съпътстващ съобщението на Комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейския икономически и социален комитет на регионите COM(2008) 420 Брюксел

<http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=481&langId=en>

Европейска комисия (2008 г.) *Доклад на Комисията до Европейския парламент и Съвета относно прилагането на Директива 2004/38/ЕО относно правото на граждани на Европейския съюз и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите-членки*, COM(2008) 840/3

Европейска комисия (2008 г.) *Правото на гражданите на Европейския съюз и на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на Европейския съюз: Наръчник за това как да се възползваме най-добре от Директива 2004/38/ЕО*, Генерална дирекция „Правосъдие, свобода и сигурност“

http://ec.europa.eu/commission_barroso/frattini/archive/guide_2004_38_ec_en.pdf

Европейска комисия (2009 г.) *Съобщение на Комисията до Европейския парламент и до Съвета относно насоки за по-добро транспониране и прилагане на Директива 2004/38/ЕО относно правото на граждани на Европейския съюз и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите-членки*, Брюксел, COM(2009) 313/4
http://www.ipex.eu/ipex/cms/home/Documents/doc_COM20090313FIN

Европейска фондация за подобряване на условията на живот и труд (2006 г.), *Мобилността в Европа: проучване на Евробарометър, проведено през 2005 г. относно географската мобилност и пазара на труда*, Люксембург, Служба за официални публикации на Европейските общности

<http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2006/59/en/1/ef0659en.pdf>

Европейски парламент (2008 г.) *Доклад относно прилагането на Директива 2004/38/ЕО относно правото на граждани на Европейския съюз и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават*

свободно на територията на държавите-членки (2008/2184(INI)),

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//NONSGML+REPORT+A6-2009-0186+0+DOC+PDF+V0//EN>

Европейски парламент (2008 г.) *Социалното положение на ромите и подобряването на техния достъп до пазара на труда в ЕС*, Страсбург: Отдел политики, Икономическа и научна политика, Европейски парламент

<http://www.europarl.europa.eu/activities/committees/studies/download.do?file=23375>

Европейски център за правата на ромите (2005 г.) *Always Somewhere Else: Anti-Gypsyism in France (Винаги някъде другаде: антициганизъм във Франция)*, Будапеща: ERRC

Европейски център за правата на ромите (2006 г.) *Ambulance Not on the Way: The Disgrace of Health Care for Roma in Europe (Линейката не идва: здравеопазването за ромите в Европа в немилост)*, Будапеща: ERRC

Европейски център за правата на ромите (2007 г.) *The Glass box: Exclusion of Roma from Employment (Стъклената кутия: изключване на ромите от заетост)*, Будапеща: ERRC

Европейски център за правата на ромите (2009 г.) *Roma Rights 1/2009: Hard Times for Roma: Economics, Politics and Violence (Права на ромите 1/2009 г.: трудни времена за ромите: икономика, политика и насилие)*,

Будапеща: ERRC

Европейски център за правата на ромите, Romani CRISS, Ромски граждански алианс, Център за жилищни права и извеждания, Институт „Отворено общество“ (2008 г.) *Security a la Italiana: Fingerprinting, Extreme Violence and Harassment of Roma in Italy (Сигурност по италиански: снемане на пръстови отпечатъци, крайно насилие и тормоз на ромите в Италия)*, Будапеща: Институт „Отворено общество“

Fonseca, I. (1996 г.) *Bury me Standing: The Gypsies and their Journey (Зарови ме прав: циганите и тяхното пътуване)*, Ню Йорк: Random House

FRA (2009 г.) *Положението на ромите граждани на ЕС, живеещи в други държави-членки: доклад за избрани положителни инициативи*. Виена: Агенция на Европейския съюз за основните права

FRA (2009 г.) *EU-MIDIS: Данни на фокус, първи доклад: Ромите*, Виена:

Агенция на Европейския съюз за основните права

Fraser, A. (1995 г.) *The Gypsies (Циганите)*, Лондон: Blackwell Publishing

Gheorghe, N. и A. Mirga, (1997 г.) *The Roma in the Twenty-First Century: A Policy Paper („Ромитев двадесет и първи век: политически документ“)*, Ню Йорк: Проект върху етнически взаимоотношения

Guy, W. (2002 г.) *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe (Между миналото и бъдещето: ромите в Централна и Източна Европа)*, Hatfield: University of Hertfordshire Press

Guy, W., Z. Uherek, и R. Weinerova, (редактори) (2004 г.) *Roma Migration in Europe: Case Studies (Миграция на ромите в Европа: изследвания на казуси)*, Прага: Институт по етнология към академията на науките на Чешката република

Hancock, I. (2002 г.) *We are the Romani People (Ние сме ромите)*, Hatfield: University of Hertfordshire Press

Kovbts, A. (ред.) (2002 г.) *Миграция на ромите*, Будапеща: Институт по изследвания на малцинствата към Унгарската академия на науките — Център за изследване на миграцията и бежанците

McVeigh, R. (2009 г.) The people do what the political class isn't able to do: Antigypsyism, Ethnicity Denial and the Politics of Racism without Racism („Хората правят това, което политическата класа не може да направи: антициганизъм, отричане на етническата принадлежност и политика на расизма без расизъм“), публикувано в G. Bhattacharyya *Ethnicities and Values in a Changing World (Етноси и ценности в променящия се свят)*,

Проучване: Ashgate Milieu Ltd (2008 г.) *Проучвания за съответствие на националните мерките за прилагане на държавите-членки при транспониране на инструментите на Общността в областта на гражданството на Европейския съюз, Директива 2004/38/ЕО относно правото на граждани на Европейския съюз и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите-членки: хоризонтален обобщаващ доклад* Milieu Ltd. съвместно с институт Европа, Университетът в Единбург

http://ec.europa.eu/justice_home/doc_centre/citizenship/movement/doc/horizontal_synthesis_report_en.pdf

Milieu Ltd (2008 г.) *Проучване за съответствие за Финландия: Директива 2004/38/ЕО относно правото на граждани на Европейския съюз и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите-членки*. Milieu Ltd. съвместно с институт Europa Institute, Университетът в Единбург

http://ec.europa.eu/justice_home/doc_centre/citizenship/movement/doc/finland_compliance_study_en.pdf

Milieu Ltd (2008 г.) *Проучване за съответствие за Франция: Директива 2004/38/ЕО относно правото на граждани на Европейския съюз и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите-членки*. Milieu Ltd. съвместно с институт Европа, Университетът в Единбург

http://ec.europa.eu/justice_home/doc_centre/citizenship/movement/doc/france_compliance_study_en.pdf

Milieu Ltd (2008 г.) *Проучване за съответствие за Италия: Директива 2004/38/ЕО относно правото на граждани на Европейския съюз и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите-членки*. Milieu Ltd. съвместно с институт Европа, Университетът в Единбург

http://ec.europa.eu/justice_home/doc_centre/citizenship/movement/doc/italy_compliance_study_en.pdf

Milieu Ltd (2008 г.) *Проучване за съответствие за Испания: Директива 2004/38/ЕО относно правото на граждани на Европейския съюз и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите-членки*. Milieu Ltd. съвместно с институт Europa Institute, Университетът в Единбург

http://ec.europa.eu/justice_home/doc_centre/citizenship/movement/doc/spain_compliance_study_en.pdf

Milieu Ltd (2008) *Проучване за съответствие за Обединеното кралство: Директива 2004/38/ЕО относно правото на граждани на Европейския съюз и на членове на техните семейства да се движат и да пребивават свободно на територията на държавите-членки*. Milieu Ltd. съвместно с институт Европа, Университетът в Единбург

http://ec.europa.eu/justice_home/doc_centre/citizenship/movement/doc/uk_compliance_study_en.pdf

Върховен комисар за националните малцинства на ОССЕ (2008 г.) *Recent Migration of Roma in Europe, A study by Mr. Claude Cahn and Professor Elspeth Guild* (Съвременната миграция на ромите в Европа, проучване от г-н Claude Cahn и проф. Elspeth Guild) 10 декември 2008 г., Върховен комисар на ОССЕ за националните малцинства и Комисар на Съвета на Европа за правата на човека

http://www.osce.org/documents/hcnm/2008/12/37164_en.pdf

Ringold, D. Orenstein, M. и Wilkens, E. (2005 г.) *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle* (Ромите в разширяваща се Европа: прекъсване на бедността), Вашингтон: Световна банка

http://siteresources.worldbank.org/EXTROMA/Resources/roma_in_expanding_europe.pdf

Romeurope (2008 г.) *Доклад за 2007—2008 г.* Париж: Romeurope

Sobotka, E. (2003 г.) “Romani Migration in the 1990s: Perspectives on Dynamic, Interpretation and Policy“ („Миграция на ромите през 90-те години на 20-ти век: перспективи за динамиката, тълкуване и политика“), *Romani Studies* (Изследвания за ромите), 5, том 13, брой 2, 2003 г., страници 79—121

Stalker, P. (2009 г.) *Stalker's Guide to International Migration* (Ръководство за международна миграция)

<http://www.pstalker.com/migration/index.php>

Toggenburg, G., (2009 г.) *The European Union vis-à-vis minorities: a play in three parts and an open end* („Европейският съюз лице срещу лице с малцинствата: пиеса в три части и с отворен край“), в Csaba Tabajdi (ред.)

Pro Minoritate Europae (сборник от проучвания по повод 25-тата годишнина на интергупата за малцинствата в Европейския парламент), страници 162-205

Turmann, A., (2004 г.) *A new European agenda for labour mobility* (Нов европейски дневен ред за мобилност на труда), Брюксел, Център за проучвания на европейската политика

http://shop.ceps.eu/BookDetail.php?item_id=1118

Програма за развитие на Обединените нации (2003 г.) *The Roma in Central and Eastern Europe: Avoiding the Dependency Trap* (Ромите в Централна и Източна Европа: спасяване от капана на зависимостта), Братислава: ПРООН. [Има също съпътстващи доклади за пет държави]

<http://roma.undp.sk>

Второ проучване на положението на малцинствата и дискриминацията в Европейския съюз Роми — Избрани резултати

https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-eu-minorities-survey-roma-selected-findings_bg.pdf

НАЦИОНАЛНА СТРАТЕГИЯ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ ЗА ИНТЕГРИРАНЕ НА РОМИТЕ-2012-2020

<https://www.president.bg/docs/1352306523.pdf>

ПРИЕТ Е ДОКЛАД ЗА ИЗПЪЛНЕНИЕТО НА СТРАТЕГИЯТА ЗА ИНТЕГРИРАНЕ НА РОМИТЕ

14 Юни 2017

<http://old.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0228&n=9298&g=>

<https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/List.aspx?lang=bg->

[BG&categoryId=1&typeConsultation=1&typeCategory=0&docType=1](https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/List.aspx?lang=bg-BG&categoryId=1&typeConsultation=1&typeCategory=0&docType=1)

Национална стратегия за развитие на научните изследвания в Република България 2017 - 2030 година

<https://www.mon.bg/bg/143>

https://www.euromanet.eu/upload/74/13/National_Roma_Strategy.pdf

Граждански мониторингов доклад за изпълнение на Националната стратегия за интеграция на ромите на Република България.

<https://cps.ceu.edu/sites/cps.ceu.edu/files/attachment/basicpage/3034/rcm-civil-society-monitoring-report-1-bulgaria-2017-eprint-fin-bg-2.pdf>

ДОКЛАД относно публичните политики за интеграция на ромите в България и основните проблеми на социално-икономическото включване на ромската общност в рамките на проект „EU INCLUSIVE – Трансфер на данни и обмен на добри практики между Румъния, България, Испания и Италия, отнасящи се до включването на ромското население“**София, 26.01.2012 г**

http://osi.bg/downloads/File/2012/Final%20Report_FNS_26_Jan_2012.pdf

ПРОГРАМА ЗА ДЕЙНОСТТА НА ЦЕНТЪРА ЗА ОБРАЗОВАТЕЛНА ИНТЕГРАЦИЯ НА ДЕЦАТА И УЧЕНИЦИТЕ ОТ ЕТНИЧЕСКИТЕ МАЛЦИНСТВА ЗА ПЕРИОДА 2013 – 2015Г.

<http://archive.erisee.org/downloads/2013/2/b/PROGRAM%20for%20Center%20for%20education%20of%20students%20national%20minorities%202013-2015%20BL.pdf>